

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

На тему: «Румунські праворадикальні організації в Буджаку у 1930-х рр.:
ідеологія, особовий склад та агітаційна діяльність»

Виконав: студент 2-го року навчання,
Спеціальності
032 Історія та археологія
Освітньо-наукової програми «Історія»
Снігир Максим Сергійович

Науковий керівник Бетлій О. В.,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент Олександра Гнатюк

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2020 р.

Київ -2020

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	11
1.1. Огляд Історіографії	11
1.2. Джерельна база дослідження	22
Розділ 2. Діяльність та ідеологія румунських праворадикальних рухів: загальна характеристика	27
2.1. Витоки та засади діяльності румунських праворадикальних організацій	27
2.2. Ідеологія румунських праворадикальних рухів	41
Розділ 3. Осередки праворадикалів у Буджаку: етнічний та соціальний склад	49
3.1. Передумови виникнення і поширення праворадикальних рухів у Буджаку	49
3.2. «Гнізда» Легіону Архангела Михаїла	56
3.3. Осередки Ліги Націонал-християнської Оборони	66
Розділ 4. Агітація та пропаганда праворадикальних організацій	78
4.1. Форми агітації Легіону Архангела Михаїла	78
4.2. Агітація Ліги Націонал-християнської Оборони та Націонал-християнської партії	85
Висновки	92
Список використаних джерел і літератури	94
Додатки	101

Вступ

Одним із найбільш суперечливих феноменів міжвоєнної Румунії були праворадикальні організації, представлені насамперед Лігою Націонал-християнської Оборони та Легіоном Архангела Михаїла. У 1930-х рр. вони переросли у перші масові політичні партії, характер яких породив жваву історіографічну дискусію на тему фашистських рухів у Південно-Східній Європі.

В історіографії порівняльного фашизму Легіон Архангела Михаїла постійно знаходився в центрі уваги західноєвропейських дослідників як одна з аномалій на околиці Європи. Історики та політологи досліджували його ідеологію та ідеологів, електоральні успіхи партії та короткий період існування націонал-легіонерської держави у 1940-1941 рр. Дослідники використовували методи з історії, політології та культурології, активно залучаючи до студій порівняння з іншими європейськими фашистськими рухами. Разом з тим, дослідження соціальної історії легіонерського руху нині цікавлять невелике коло дослідників. Зазвичай темою таких досліджень є або приклади успішних мобілізацій прихильників ультранаціоналістичних концепцій, або ж столична еліта легіонерського руху. Натомість інші політичні рухи праворадикального спрямування висвітлюються переважно як такі, що були передумовою легіонерського руху. На нашу ж думку, дослідження історії Легіону Архангела Михаїла та Націонал-християнської партії в тих регіонах, де націоналістична мобілізація так і не відбулася, є необхідним для створення повної картини розвитку праворадикального руху у цій державі. Ми вважаємо, що дослідження румунських праворадикальних рухів у Буджаку дозволяє подивитися на реалізацію їх ідеологічних положень в умовах пограничного регіону з багатокультурним місцевим населенням, що продовжувало неприхильно ставитися до румунського національного проекту. Довший час обидві політичні сили програвали на виборах великим парламентським партіям – Націонал-ліберальній та Націонал-селянській, що

могли використовували адміністративний ресурс чи вдаватися до підкупу задля перемоги. Однак, результати виборів 1937 року, останніх хоча б умовно демократичних в міжвоєнній Румунії, дозволили зайняти Націонал-християнській партії (далі - НХП) третє місце в Буджаку (10,89% від загальної кількості виборців в Буджаку). Натомість партія «Все для Вітчизни» (TRȚ, Totul Pentru Țara), яку створив Легіон у 1933 році, набрала лише кілька відсотків. В загальнорумунському вимірі партії зайняли третє та четверте місце, отримавши відповідно 15,58% та 9,15% голосів, і увійшли до парламенту. З огляду на такі результати волевиявлення громадян постає питання, чому ці дві схожі політичні організації відрізнялися в своїх результатах на цих виборах, і чому разом вони програли історичним партіям. Відповідь на нього залишається ключовою з огляду на те, що уже в наступному, 1938 році в країні було утворено авторитарний режим і до демократії Румунія повернулася лише у 1990 році – 53 роки потому.

Об'єктом дослідження є діяльність первинних осередків праворадикальних організацій у міжвоєнній Румунії.

Предметом дослідження є ідеологія, склад та агітаційна діяльність праворадикальних організацій у Буджаку у 1930-х рр. Ці організації були представлені Лігою Націонал-християнської Оборони та Легіоном Архангела Михайла. Протягом 1930-х рр. Легіон був відомий також під назвами Залізна Гвардія (Garda de Fier, 1930-1933 рр.) та партія «Все для Батьківщини» (Totul pentru Țara, 1934-1937 рр.). Натомість Ліга Націонал-християнської Оборони у 1935 р., об'єднавшись з Націонал-аграрною Партією, створила Націонал-християнську партію.

Метою роботи є дослідити ідеологію, особовий склад та агітаційну діяльність румунських праворадикальних організацій в Буджаку у 1930-х рр. Для виконання роботи нами були поставлені наступні завдання:

1. Охарактеризувати історіографію румунських праворадикальних рухів міжвоєнного періоду та окреслити джерельну базу дослідження;

2. висвітлити діяльність та ідеологію міжвоєнних румунських праворадикальних рухів на загальнонаціональному рівні;
3. проаналізувати соціальний та етнічний склад первинних організацій Легіону Архангела Михаїла та Націонал-християнської партії у Буджаку;
4. визначити ключові засоби агітації румунських праворадикалів у Буджаку.

Методологія роботи обумовлена метою та поставленими завданнями. Для їхнього виконання ми використовували метод критичного аналізу джерел. У першому розділі роботи ми проаналізували специфіку роботи з кожним типом джерел. Також для зіставлення діяльності в регіоні Легіону Архангела Михаїла та Ліги Націонал-християнської Оборони ми використовували порівняльно-історичний метод. Він дозволить нам виокремити схожі та відмінні риси між цими двома ультра націоналістичними рухами.

Дослідження виконано в межах політичної та соціальної історії з застосуванням методів мікроісторії, в центрі уваги якої історія регіону, населеного пункту, а в ньому – менших груп. Обираючи напрямок дослідження, в рамках якого ми вивчали тему, ми врахували дискусії, що ведуться між дослідниками праворадикальних рухів. Так, ми пристали до думки Олівера Йенса Шмітта, який наполягає на тому, що дослідження праворадикальних рухів з позицій соціальної історії може дати відповідь на ширше коло питань, аніж це спроможна зробити тільки політична або ж тільки інтелектуальна історія. Його пропозиція полягає в тому, щоб звертатися не до історії бухарестського ядра організації чи до праворадикальних інтелектуалів, а до історії діяльності провінційних відділів організації. Можливості такого підходу він показав у статті, присвяченій Легіону в окрузі Вилча. У ній він запропонував погляд на низову організацію легіонерів в окрузі, де не вдалося успішно мобілізувати місцеве населення на підтримку ультра націоналістичного порядку денного. Шмітт зміг описати типовий спосіб формування легіонерського осередку в провінції, де рекрутацію починали

впізнавані в країні лідери легіонерського руху¹. У Буджаку легіонерський рух з'явився в подібний спосіб.

Таким чином, у своїй роботі ми маємо намір розкрити історію праворадикального руху через «історію знизу» - дослідження діяльності членів Легіону Архангела Михаїла та Націонал-християнської партії в окремому невеликому регіоні.

Теоретичну основу дослідження складають студії фашизму. Дослідники порівняльного фашизмознавства сформуvalи концепт питомого фашизму (Generic fascism), що формулюється таким чином: «Фашизм – це різновид політичної ідеології, чие міфологічне ядро, враховуючи певні перестановки, залишається палінгенетичною формою популістичного ультранаціоналізму»². Іншими словами, будь-яка фашистська ідеологія зберігає в своєму ідеологічному ядрі три елементи: жагу до регенерації (переродження суспільства), орієнтацію на масовість та міф органічної спільноти, що потребує спасіння через переродження. Спирання на розуміння нації як органічної спільноти «крові та ґрунту» в теорії мало б виключати саму можливість вступу до праворадикальної організації представників національних меншин. Тому задля рекрутації до руху представників інших народів, румунським праворадикалам було б необхідно коректувати ідеологію. Як і чи вони це робили у Буджаку, ми й покажемо в нашому дослідженні.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1930-ті рр., що позначилися загостренням економічної та політичної кризи в Європі, приходом до влади нацистів в Німеччині та радикалізацією румунського суспільства, зміщенням румунського політичного спектру вправо. Нижня

---

¹ Schmitt O. Approaching the Social History of Romanian Fascism: The Legionaries of Vâlcea County in the Interwar Period// Fascism. – 2014.- Vol. 3(2). – p.117-151.

² Griffin R. Fascism Key Concepts in Political Theory Conclusion: Fascism, Post-Fascism and Post Fascism, 2018.

межа визначається участю Легіону Архангела Михаїла під назвою Групи Корнеліу Кодрян у парламентських виборах в Румунії, що дозволяло Легіону Архангела Михаїла вперше вийти за межі етнографічної Молдавії й охопити своєю увагою Бессарабію, південну частину якої складає Буджак. Вже під час виборів 1931 року румунські органи внутрішніх справ фіксують появу агітаторів Легіону Архангела Михаїла в цьому регіоні. Верхня межа - літо 1940 року - пов'язана із приєднанням Бессарабії до Радянського Союзу, після чого всі румунські партії були змушені припинити свою діяльність в Буджаку.

Територіальні межі охоплюють терени Буджаку (Південна Бессарабія) з особливою увагою до двох округів - Четатя-Албе (Білгород-Дністровський) та Ізмаїл, які склали більшу частину регіону (додатки 1 та 2). Зараз ці території охоплюють 9 районів Одеської області та частину Кагульського району Республіки Молдова. Оскільки в складі Російської імперії ці землі відносилися до Бессарабської губернії, до нього також застосовується назва Південної Бессарабії, а за назвою найбільшої річки, що протікає цим регіоном – Українським Подунав'ям. Відкидаючи термін Українське Подунав'я як такий, що не підходить до регіону, де українці ніколи не склали більшості населення, Сімон Шлегель в своїй праці, присвяченій ідентичності мешканців регіону, схиляється до назви Південна Бессарабія³. Ми в даній роботі переважно використовуємо для опису цих теренів етнографічну назву Буджак з метою уникнення плутанини з Південною Бессарабією зразка 1856-1879 років, що входила до складу Молдавського князівства (з 1866 року - Румунії) в складі Османської імперії та займала лише частину вищеописаних теренів.

Історіографію дослідження можна поділити на чотири групи: дослідження з порівняльного фашизмознавства; праці з історії Легіону Архангела Михаїла та інших румунських праворадикальних рухів;

---

³ Schlegel S. The Making Ethnicity in Southern Bessarabia: Tracing the histories of an ambiguous concept in a contest land. - Leiden, Boston, 2016. – P. 12-14.

дослідження, що розкривають окремі теми в студіях Легіону Архангела Михаїла; праці з історії Буджаку. Усі вони детально розглянуті у першому розділі роботи.

Першу групу складають дослідження таких авторів, як Роджер Грифін⁴, Стенлі Пейн⁵ та Еміліо Джентіле⁶. У їхніх працях окреслено ключові риси європейського фашизму та зроблено спроби сформулювати загальне визначення питомого фашизму («generic fascism»). Також важливою є стаття Міхала Пжеперського⁷, що має на меті порівняти ідеології польського Націонал-радикального руху та Легіону Архангела Михаїла, що являє собою спробу здійснення компаративного аналізу двох нетипових праворадикальних рухів.

Праці з історії румунських праворадикальних організацій складаються з розвідок Зігу Орні⁸, Олівера Шмітта⁹, Тетяни Нікулеску¹⁰, Рональда Кларка¹¹ та Володимира Пушкарьова¹². Ці дослідники в своїх роботах представили

---

⁴ Griffin R. *Fascism: An Introduction to Comparative Fascist Studies*. – Cambridge, 2018.

⁵ Payne S. *A History of Fascism, 1914-1945*. - London, 2003.

⁶ Gentile E. *Początki ideologii faszystowskiej (1918-1925)*. - Warszawa, 2011; Gentile Emilio. *The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism, and Fascism*. - Westport, 2003.

⁷ Przeperski, M. (2010). *Nacjonalizm, ideologia, charyzma. Żelazna Gwardia i Ruch Narodowo-Radykalny: perspektywa porównawcza // Mówią wieki – Nr. 7. S. – 49–59.*

⁸ Ornea Z. *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*. – București, 2015.

⁹ Schmitt O. *Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și Căderea «Căpitanului»*. - București, 2017; Schmitt Oliver Jens. *Approaching the Social History of Romanian Fascism: The Legionaries of Vâlcea County in the Interwar Period// Fascism*. – 2014. – Vol. 3(2). – p.117-151.

¹⁰ Niculescu T. *Mistica rugăciunii și a revolverului: viața lui Corneliu Zelea Codreanu*. – București, 2017.

¹¹ Clark R. *Holy legionary youth: Fascist activism in interwar Romania*. – Itaka, 2015.

¹² Пушкарьов В. П. *Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича*. - Чернівці, 2016.

картину легіонерського руху на загальнорумунському рівні на межі політичної історії та історії ідеї.

Третю групу складають дослідження окремих аспектів ідеології чи політичної діяльності румунських праворадикалів. Праця Леона Воловіча присвячена темі антисемітизму в румунському націоналізмі¹³. Костянтин Йордакі пропонує застосувати до ідеології Легіону Архангела Михаїла визначення харизматичного руху на основі палінгенетичної концепції¹⁴. Олівер Шмітт в своїй роботі пропонує дослідження соціальної історії Легіону Архангела Михаїла у Вилчі¹⁵. Окремим заходам з мобілізації легіонерів присвятили свої дослідження Рауль Кирсточа, Ребекка Хайес та Міхай Русу¹⁶.

До останньої групи входять роботи, що пропонують погляд на історію Буджаку в складі Великої Румунії. Серед них праці Ірини Лівезяну¹⁷, робота кілійського історика Бориса Райнова¹⁸, історія молдавського народу Чарльза Кінга¹⁹ та дослідження Симона Шлегеля²⁰ на тему національної ідентичності у Південній Бессарабії.

---

¹³ Volovici L. Nationalist ideology and Antisemitism. The Case of Romanian intellectuals in the 1930s (Studies in antisemitism). – Jerusalem, 1991.

¹⁴ Rusu M. Domesticating Viragos. The Politics of Womanhood in the Romanian Legionary Movement// Fascism. – 2016 – Vol. 5(2). – p. 149-176.

¹⁵ Schmitt O. Approaching the Social History of Romanian Fascism: The Legionaries of Vâlcea County in the Interwar Period// Fascism. – 2014.- Vol. 3(2). – p.117-151.

¹⁶ Йордакі К. Фашизм у Центрально–Східній Європі: романтична палігенеза та політична релігія Легіону архангела Михаїла у міжвоєнній Румунії // Україна Модерна. – 2013. – вип. 21. – С. 35–74.

¹⁷ Livezeanu I. Cultural politics in Greater Romania: regionalism, national building and ethnic struggle. – Itaka, 1995. – 303 p.

¹⁸ Райнов Б.А. История Килии У 2 т.– Измаил, 2011.- Т. 2: 1914-1945.

¹⁹ King Ch. The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture. Hoover Institution press, – Stanford, 1999.

²⁰ Schlegel S. The Making Ethnicity in Southern Bessarabia: Tracing the histories of an ambiguous concept in a contest land. Dissertation Zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie/ Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. – Leiden, Boston, 2016.

Джерельна база дослідження складається з неопублікованих матеріалів фонду Ізмаїльського повітового трибуналу (Ф. 839), Жандармського легіону міста Четатя-Албе (Ф. 842), Ізмаїльського повітового поліцейського управління (Ф. 844) та військового трибуналу 3-го армійського корпусу румунської армії (Ф. 889), що зберігаються в Державному архіві Одеської області. Серед них найважливішими є списки членів праворадикальних організацій, протоколи допитів членів Легіону Архангела Михаїла та Ліги Націонал-християнської Оборони, плакати та памфлети праворадикальних організацій, внутрішнє листування жандармських постів з керівництвом легіону. Окрім того, використовувалися також опубліковані агітаційні матеріали Легіону Архангела Михаїла - «Книжечка шефа гнізда» та «Моїм легіонерам», що містять інформацію з історії Легіону протягом перших років його діяльності, а також пропагандистський матеріал Ліги Націонал-християнської Оборони та Легіону Архангела Михаїла.

Дослідження праворадикальних рухів у Буджаку не проводилися, а свідчення в історіографії зводилися до констатації відсутності Легіону чи Ліги в регіоні. Натомість ми вважаємо, що наявні документи дозволяють не тільки реконструювати діяльність обох організацій в Буджаку, але також говорити про те, що їхня ідеологія мала своїх симпатиків у цьому багатоетнічному прикордонному куточку Румунії.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і 9 додатків. Перший розділ присвячено огляду історіографії та джерельної бази дослідження. Другий розділ описує виникнення та діяльність румунських праворадикальних організацій на загальнорумунському рівні. Темою третього розділу є соціальний та національний склад первинних осередків Ліги Націонал-християнської Оборони (Націонал-християнської партії) та Легіону Архангела Михаїла у Буджаку. Четвертий розділ присвячено засобам агітації та пропаганди Легіону Архангела Михаїла та Націонал-християнської партії.

Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження

1.1. Огляд Історіографії

Коли Роджер Грифін вивчав стан досліджень фашистських рухів Центрально-Східної Європи, він дійшов висновку, що за винятком Легіону Архангела Михаїла праворадикальні рухи залишалися недостатньо представленими в порівняльних студіях²¹. Набагато частіше дослідники присвячували свої студії «нормальним» рухам Західної Європи, переважно – Націонал-соціалістичній робітничій партії Німеччини чи Національній фашистській партії Італії. Праворадикальні ж рухи в регіоні Центрально-Східної Європи практично не досліджувалися поза країнами їхньої діяльності.

Легіон Архангела Михаїла - рух, для якого Роджер Грифін зробив виняток, – викликав історіографічну дискусію про природу фашизму в Центральноєвропейському регіоні та привернув увагу дослідників з-поза Румунії. Ефектний та жорстокий, він залишився у колективній пам'яті не лише румунського суспільства. Ідеологія цієї організації, що спиралася на експлуатацію образу середньовічного православ'я, не давала можливості вибудувати струнку теоретичну схему питомого фашизму (*generic fascism*) саме через демонстративну «інакшість», яка полягала у появі масового фашистського руху в країні, де модернізація тільки розпочалася. Крім того, цей рух відзначався просуванням модернізаційної програми за допомогою домодерної риторики²².

Інтерес до Легіону Архангела Михаїла призвів до того, що всі інші політичні рухи ультранаціоналістичного спрямування опинилися не в полі

---

²¹ Грифін Р. Дослідження фашизму в Східній Європі: рух навздогін чи прокладання нового шляху? // Україна Модерна. – 2013. – вип. 21. – С. 108.

²² Там само. - С. 116.

зору дослідників. Ліга Націонал-християнської Оборони внаслідок цього досліджувалася переважно як організація-попередник Легіону Архангела Михаїла. Тому, зазвичай, Ліга Націонал-християнської Оборони розглядається в працях, що присвячені Легіонові Архангела Михаїла.

Релігійна теологія Легіону Архангела Михаїла не відповідала тому, як фашизм визначався дослідниками 1980-х років. Його природа вимагала додаткового пояснення феномену фашистських рухів у Румунії. Так, Вольфганг Віпперман розглядав Легіон Архангела Михаїла як організацію, подібну за характером до хорватських усташів. На його думку, Легіон був продуктом розвитку суспільного життя у країні, де модернізація відбувалася навздогін Західній Європі²³. Подібна концепція вже принаймні дозволяла говорити про два типи фашизмів. Перший – з'являвся в індустріально розвинутих країнах, на кшталт Німеччини чи Італії, другий переважно був результатом суспільного розвитку країн Центральної Європи. Перед обома групами рухів стояли різні проблеми, але можна говорити про їхнє спільне походження з незадоволення результатами Великої війни та загального суспільного невдоволення існуючим станом речей. Легіон Архангела Михаїла безумовно належав до другої групи і його характерною рисою була експлуатація православної релігійної практики. За формою своєї діяльності (терор та активна агітація силами студентів на селі) партія, на думку Віппермана, зближувалася з народниками та анархістами з Російської імперії²⁴.

На початку 1990-х років відбулися значні зміни в дослідженні фашистських рухів. По-перше, це було пов'язано з відкриттям архівів та розширенням кола джерел. Зокрема, історики починають застосовувати методи усної історії, що для дослідження румунських праворадикальних рухів

---

²³ Віпперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922-1982) – Київ., 2008. – С. 115.

²⁴ Там само. – С. 113.

зіграло позитивну роль. Однак, набагато важливішою стала методологічна зміна, пов'язана з застосуванням міждисциплінарних методів дослідження фашизму. Мова йде про три взаємопов'язані концепції, що дозволяли відслідкувати походження фашизму в феноменах довгого ХІХ століття, а його діяльність – в спробах знайти антитезу до ліберального та комуністичного модернізаційних проєктів.

Перша концепція з'явилася в 1990 році. Її запропонував уже згаданий вище дослідник німецького націонал-соціалізму Роджер Грифін. Згідно з цією концепцією, праворадикальні ідеології зазнали впливу концепцій Жана-Батиста Ламарка. Протягом ХІХ століття популярною була теорія палінгенези, що була попередником теорії еволюції. Вона разом з дарвінізмом була сприйнята консервативними політиками, а через них дісталася в спадок праворадикалам. Таким чином, всі фашистські рухи вірили в регенерацію нації – з приреченого на загибель суспільства має народитися нове суспільство, тим не менш, пов'язане зі старим суспільством спадкоємністю²⁵.

Інша теорія була запропонована істориком іспанських праворадикальних рухів Стенлі Пейном у 1995 році. Пейн запропонував погляд на фашизм як на ультра націоналістичний рух, що несе в собі концепцію віталізму (волі до існування), що визначає боротьбу за виживання між спільнотами. Ультра націоналістичні рухи мали на меті здійснити революцію, спрямовану на «переродження» нації у її кращій формі. Фашистські рухи Стенлі Пейн вважав результатом «модернізації навздогін», проведеної елітарними режимами наприкінці ХІХ століття в Італії та Німеччині, де внаслідок цього не склалася потужна традиція парламентського лібералізму²⁶.

---

²⁵ Griffin R. Studying Fascism in a Postfascist Age. From New Consensus to New Wave?// Fascism – 2018. – Vol.1 – P. 1-17.

²⁶ Payne S. A History of Fascism, 1914-1945. London, 2003. – P.486.

Перші два погляди від початку з'явилися як частина дискусії про європейський фашизм. Третя ж концепція почала розроблятися ще в середині 1970-х років в студіях італійського фашизму, але лише у 1990-х роках ввійшла до дискусій про питомий фашизм. Її автором є професор Еміліо Джентіле. Він запропонував культурний підхід до дослідження ідеології італійського фашизму як політичної релігії. Фашизм, виходячи з цієї концепції, фактично народився під час Першої світової війни і був наслідком радикалізації середнього класу під впливом жорстокості модерної війни. Еміліо Джентіле відзначав важливість синдикалістського та соціалістичного минулого фашизму. Однак він не погоджується з соціалістичним характером італійського фашизму. На його думку, Велика війна перетворила вчорашніх націонал-синдикалістів на праворадикалів, витіснивши їх більш космополітичні погляди²⁷.

Фашизм, згідно з Еміліо Джентіле, є наслідком секуляризації європейського суспільства наприкінці XIX століття, коли політичні ідеології стали виконувати функції, що в попередній період виконували релігії. Головною з цих функцій була спроба об'єднання суспільства універсальним набором принципів. Говорячи про фашистську ідеологію, Джентіле використовував фразу «антиідеологічна ідеологія», пояснюючи що ідеологи фашизму вважали свою ідеологію повною протилежністю лібералізму чи марксизму, своєрідним «третім шляхом»²⁸.

Попри деякі розбіжності у визначенні природи фашизму, всі три концепції акцентують увагу на, в цілому, спільному переліку характеристик фашистських рухів. Так, ці ультранаціоналістичні організації використовують парамілітарні структури в агітації, привносячи до політичної боротьби елемент насилля. Ідеологія цих рухів є побудованою радше на естетичних,

---

²⁷ Gentile E. *The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism, and Fascism*. – Westport, 2003. – p. XI.

²⁸ Gentile E. *Początki ideologii faszystowskiej (1918-1925)*. – Warszawa, 2011. – S.22-23.

аніж доктринальних началах і витворювала специфічний політичний стиль. У цьому політичному стилі все мало підкорюватися волі харизматичного вождя, що спирався на масову партію-міліцію та апарат насилля. Економіка фашистської держави мала б керуватися на засадах корпоративізму зі збереженням приватної власності²⁹.

Теорія питомого фашизму дозволила побачити в Легіоні Архангела Михаїла (як і в інших праворадикальних рухах Центрально-Східної Європи) не аномалію. Праці дослідників трьох різних гілок фашистських рухів підготували ґрунт для нового погляду на румунські праворадикальні групи. Легіон Архангела Михаїла та Ліга Націонал-християнської Оборони були ультранаціоналістичними рухами з рисами, що є характерними для секулярних фашистських рухів Італії, Німеччини та Іспанії: антидемократизм, антилібералізм, антикомунізм, ультранаціоналізм, впевненість у деградації суспільства, необхідності його переродження, вождизм, створення партії-міліції та культу самопожертви.

На нашу думку, побачити застосування схеми питомого фашизму у вивченні історії Легіону Архангела Михаїла можна у есеї Костянтина Йордакі. Він застосовує концепцію палінгенези та політичної релігії при аналізі руху. Згідно з Йордакі, Легіон Архангела Михаїла був нормальним політичним рухом, що зародився внаслідок поєднання довоєнних ультранаціоналістичних тенденцій в румунській політиці та антикомунізму. Поєднував ці елементи антисемітизм, що супроводжував румунський націоналізм від моменту отримання незалежності і до початку Великої війни. Костянтин Йордакі зрештою дійшов висновку, що Легіон був різновидом харизматичного праворадикального руху – результатом сакралізації політики через концепт нації, що відбувся протягом попереднього періоду. На його думку, східноправославна риторика була лише оптимальною формою для передачі повідомлення до більшості населення Румунії. Більш того, дослідник підмітив

---

²⁹ Griffin R. Fascism: key concepts in political theory. – P. 86.

застосування також символів легендарного дакського язичництва, що вважалося формою сонцепоклонництва. Цей елемент, на думку Йордакі, дозволяє зблизити Легіон Архангела Михаїла з демонстративно секулярнішою НСДАП³⁰.

Концепція «родового фашизму» дозволила досліджувати ідеології Ліги Націонал-християнської Оборони та Легіону Архангела Михаїла в контексті загальноєвропейського фашизму. З'явилися праці, що пропонували аналіз ідеології обох рухів, розглядаючи окремі аспекти політичної думки праворадикалів та контекст, в якому ці концепції розвивалися. Завдяки таким дослідникам інтелектуальної історії, як Флорін Цуркану, широкому загалу стало відомо, що молоді інтелектуали – Мірча Еліаде, Еміліу Чоран та Константин Нойка були принаймні «попутниками» ідеології Легіону Архангела Михаїла. Інтерес до Залізної Гвардії не міг не породити інтерес і до її лідера – Корнеліу Зелі Кодряну, з чого постали дві подібні за ідеєю, але різні за ступенем наукового опрацювання праці. Одна з них була написана Тетяною Нікулеску. В праці «Містика молитви та револьверу: життя Корнеліу Зелі Кодряну» (2017 р.) Нікулеску робить спробу розібратися в причинах популярності Легіону Архангела Михаїла серед румунських селян. Один з висновків говорить про привабливість самого образу Кодряну, котрий часто наслідував дивний синкретизм образів з румунської культури та популярних американських фільмів. Однак її дослідження спирається загалом лише на егоджерела та внутрішні документи Легіону Архангела Михаїла. Як результат, окремі дані з «Книжечки члена гнізда» може сприймати на віру, що безумовно викривлює розуміння структури чи діяльності праворадикальних рухів³¹.

---

³⁰ Йордакі К. Фашизм у Центрально–Східній Європі: романтична палігенеза та політична релігія Легіону архангела Михаїла у міжвоєнній Румунії // Україна Модерна. – 2013. – вип. 21. – С. 35–74.

³¹ Niculescu Tatiana, *Mistica rugăciunii și a revolverului: viața lui Corneliu Zelea Codreanu*. – București, 2017.

Автором іншої розвідки про Капітана (титул Корнеліу Зелі Кодряну) є Олівер Йенс Шмітт. Хоча центральним елементом книги є біографія Корнеліу Зелі Кодряну, Шмітт розглядає в роботі низку тем з організації румунських ультранационалістичних груп, їхньої ідеології та форм діяльності. Так, Шмітт в даній роботі акцентує увагу на тому факті, що Бессарабія була найсприятливішим регіоном для діяльності ультранационалістів, але через активну протидію румунського уряду Легіону Архангела Михаїла, так і не вдалося там закріпитися³².

Автори теорії «родового фашизму» приділяли увагу витокам ідеології румунських праворадикалів у румунському націоналізмі ХІХ століття. Разом з дослідженням румунського антисемітизму цій темі була присвячена праця Леона Воловіча. Її предметом дослідження були витoki румунського антисемітизму, що призвели до виникнення антисемітських рухів на кшталт Ліги Націонал-християнської Оборони, а пізніше – Легіон Архангела Михаїла. Антисемітизм в ній представлений як інструмент політичної боротьби в Старому Королівстві, яким не гребували користуватися презентабельні лідери так званих історичних партій – спочатку Консервативної та Ліберальної, а в міжвоєнному періоді до них ще додалася Селянська. Леон Воловіч аналізує траєкторію радикалізації антисемітів, що з часом почали вважати насильницькі методи за прийнятні, врешті-решт визнаючи вже на початку 1930-х років фізичне знищення євреїв за єдиний припустимий варіант вирішення «єврейського питання». Врешті, інтелектуальні конструкції націоналістичних мислителів підготували ґрунт для знищення молдавських євреїв під час погромів у роки війни, подібних до Погрому в Яссах 1941 року та знищення євреїв у Дистрикті Трансїстрія протягом 1941-1943 років³³.

---

³² Schmitt Oliv. Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea „Căpitanului“. – București, 2017. – P. 121.

³³ Volovici Leon. Nacjonalizm i «kwestia żydowska» w Rumunii lat trzydziestych XX wieku. – Kraków, 2016.

Чернівецький історик Володимир Пушкарьов зосередив свою увагу на вивченні Ідеології та діяльності організацій у міжвоєнній Румунії. Концептуальна рамка його дослідження спирається на підхід Умберто Еко, присвячений теорії так званого ур-фашизму, під яким Еко розумів питомий фашизм – перелік рис, характерних так чи інакше для всіх праворадикальних рухів міжвоєнного періоду. Пушкарьов робить порівняння і визначає, що за есеєм Еко Легіон Архангела Михаїла безумовно є фашистською організацією. Задля підкріплення цього висновку він залучав архівні матеріали, що зберігалися в Румунії та Україні і піднімали питання діяльності румунських праворадикальних рухів на теренах Північної Буковини³⁴. Подібні дослідження проводить чернівецький історик Ігор Піддубний. В центрі його уваги – ідеологія, діяльність осередків Легіону Архангела Михаїла на теренах сучасної Чернівецької області, а також заходи румунських органів державної безпеки з їх придушення³⁵.

Безумовно, складно переоцінити значення цих досліджень для студій румунських праворадикалів. Фактично, завдяки дослідникам інтелектуальної історії ми можемо сказати про Залізну Гвардію щось більше, ніж «терористична організація фашистського типу». Однак концентрація на інтелектуальній історії створила іншу проблему. Як зазначив Олівер Йенс Шмітт, пояснюючи обмеженість досліджень румунських праворадикалів, «дослідники фашизму продовжують опиратися на ідеологічні тексти і, за винятком Ірини Лівезяну, не змогли написати соціальної історії легіонерської інтелігенції»³⁶.

---

³⁴ Пушкарьов В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. Дис... канд. іст. наук./ Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича – Чернівці, 2016.

³⁵ Піддубний Ігор. Урядова діяльність в умовах спроби трансформації політичного режиму у Румунії у 1938-1940-х рр.//Історична панорама. – 2016. – №2-3. – С.53-79.

³⁶ Schmitt O. (2014). Approaching the Social History of Romanian Fascism // Fascism. – 2014. – Vol. 3(2). – P.117-118.

У нових дослідженнях можна помітити більший фокус на соціальних аспектах. Зокрема, дослідників починають цікавити учасники руху. При цьому зазвичай увага приділяється чоловікам. Це почасти пов'язано із тим, що вони краще представлені в джерелах. Так, Михайл Стеліан Русу в своїй статті запропонував комплексне дослідження одночасно інтелектуальної та соціальної історії. Проаналізувавши списки мешканців таборів праці, він встановив невисокий відсоток жінок-членів руху, а серед них – ще меншу кількість незаміжніх жінок. Це дозволило йому стверджувати про невисокий рівень політичної активності жінок-членів Легіону Архангела Михаїла³⁷. Жінки були для Легіону Архангела Михаїла «мовчазною меншістю», оскільки керівництво Легіону так чи інакше заохочувало обмеження інтересів жінки простором дому та родини. В результаті дослідження жіночої історії, як частини соціальної історії ультра націоналістичних рухів, залишаються порівняно слабо представленими. Така ситуація наражає дослідників на небезпеку створення спотвореної картини праворадикальних рухів як виключно чоловічих. У той же час, гендерний підхід дозволяє надати голос жінкам.

Недослідженою також залишається тема участі в рухах представників національних меншин. Для того, щоб її дослідити необхідно визначити не тільки ставлення румунських ультра націоналістів до національних меншин, але й треба розуміти ставлення румунської національної держави до своїх громадян – членів національних меншин. Врешті-решт, ставлення до тієї чи іншої національної меншини з боку ультра націоналістів та румунських чиновників визначалося єдиним набором історичних стереотипів та забобонів. Тому, при описі історії взаємодії місцевого населення та румунської національної держави нам доводилося послуговуватися нечисленними працями краєзнавчого спрямування та деякими розділами праць, присвячених

---

³⁷ Rusu M. Domesticating Viragos. The Politics of Womanhood in the Romanian Legionary Movement // *Fascism*. – 2016 – Vol. 5(2). – p. 149-176.

загальнорумунській тематиці. Праця Ірини Лівезяну розкриває тему будівництва спільної нації в Великій Румунії за допомогою культурно-освітньої політики. Один з розділів сфокусовано на розвитку середньої освіти в Бессарабії. Дослідниця доводить, що шкільна система Румунії мала обмежений успіх в справі переконання частини населення провінції в його румунськості, але так і не змогла переконати представників національних меншин в прихильності до них Румунії³⁸.

У 2016 році з'явилася праця, присвячена темі етнічної приналежності в Південній Бессарабії. Її автор, Сімон Шлегель, аспірант Інституту соціальної антропології Макса Планка, пропонує антропологічний підхід до дослідження питання національної приналежності в Бессарабії. Він реконструює ієрархічну структуру, за якою румунські поліцейські визначали рівень лояльності громадян. На вершині були румуни зі Старого Королівства, а внизу – слов'янське населення – українці, росіяни та поляки. Помірковано неблагонадійними румунські чиновники поліції вважали болгар та молдаван. Подібна ієрархія пояснювалась тим, що румунська поліція Бессарабії була вимушена вести боротьбу з комуністичним та українським націоналістичним підпіллям на теренах провінції. Підозрюючи українців та росіян в прихильності до більшовиків, румунська поліція слідкувала за їхніми настроями принаймні починаючи з 1934 року. При цьому, якщо в місті українців та росіян сприймали як представників різних етносів, то на селі жандарми записували всіх східних слов'ян як росіян навіть в тих селах, які вже в наступний період стануть відомими виключно як україномовні³⁹.

Якщо принаймні теоретично румунські націоналісти могли піти на компроміс з представниками християнських меншин, євреїв вони вважали

---

³⁸ Livezeanu I. Cultural politics in Greater Romania: regionalism, national building and ethnic struggle. – Ithaca: Cornell University, 1995. – P. 117.

³⁹ Schlegel Simon. The Making Ethnicity in Southern Bessarabia: Tracing the histories of an ambiguous concept in a contested land. – P. 72-73.

головним супротивником. Про це пише у своїй роботі професор Ліверпульського університету Рональд Кларк. Він показує, що члени Легіону Архангела Михаїла в першу чергу залишалися румунськими націоналістами, що здійснювали національну революцію. Для них терени Великої Румунії були споконвічно румунською територією, а мешканці цих теренів мали вибір – або «відновити» свою румунськість або покинути межі Румунії. Члени Легіону Архангела Михаїла принаймні теоретично вважали неприпустимим звернення до «чужинців» їхньою мовою. На практиці ж, легіонери в Трансильванії іноді зверталися до угорської меншини, намагаючись переконати місцевих селян в тому, що вони є лише змадяризованими румунами⁴⁰.

Дослідження історії Буджаку міжвоєнного періоду залишаються нечисленними і переважно продовжують писатися в краєзнавчому ключі. Такі тексти часто можуть бути написані з залученням солідної джерельної бази, але під впливом політичних поглядів чи емоційно забарвлених спогадів втрачають наукову вартість. В той же час, подібні роботи залишаються необхідними, оскільки часто містять нехай спотворені, але все-таки свідчення усної історії та деяку просторову прив'язку. Так, книга директора Кілійського районного музею Бориса Райнова «История Килии» (2011 р.) пропонує погляд на міжвоєнний період історії Буджаку як на період постійної кризи та непевності. Румуни, за словами автора, пригнічували місцеве населення, а будь-які позитивні аспекти румунської влади (на кшталт культурних заходів чи розширення системи шкільної освіти) всіляко применшувалися. І лише з приходом радянської влади, за встановлення якої боролися і земляки-кілійці, до міста прийшов прогрес. Райнов заперечує масовий характер всіх румунських політичних партій в Буджаку, а особливо – Залізної Гвардії та

---

⁴⁰ Clark R. Holy Legionary youth. – P. 84.

Націонал-християнської партії і всіляко підкреслює активність підпільних комуністичних організацій⁴¹.

Протягом останніх кількох років історики дослідили значну кількість питань з історії ідеології, агітації та соціального складу Легіону Архангела Михаїла та, в меншій мірі, Ліги Націонал-християнської Оборони/Націонал-християнської партії. Вищеназвані праці так чи інакше концентрували увагу на окремих питаннях діяльності ультра націоналістичних рухів.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження складається з неопублікованих та опублікованих джерел. Її основа представлена матеріалами, що зберігаються в Державному Архіві Одеської області (ДАОО). Вони містять агітаційні матеріали Ліги Націонал-християнської Оборони (Націонал-християнської партії) та Легіону Архангела Михаїла; документи про правопорушення, скоєні членами праворадикальних груп, та про інші події, що вимагали дозволу органів поліції (Фонди 842, 844, 889). Їх можна поділити на адміністративно-судові документи, судові справи військового трибуналу 3-го армійського корпусу та справи Ізмаїльського повітового трибуналу, внутрішні документи поліції та жандармерії, протоколи допитів та прохання до поліції, плакати та листівки обох організацій, анкети та списки членів ультра націоналістичних рухів.

При аналізі цих документів потрібно було враховувати контекст та специфіку структур, що створювали ці документи. У Румунії існував чіткий поділ в органах внутрішніх справ на поліцію та органи державної безпеки. В містах існували структури кримінальної поліції, створеної за французьким зразком. В селах охорону громадського порядку підтримували підрозділи

---

⁴¹ Райнов Б.А. История Килии У 2 т.– Измаил, 2011. – Т. 2: 1914-1945. – С. 90-94.

сільської жандармерії (*jandarmeria rurală*). Функції захисту держави покладалися на Таємну Інформаційну Службу (*Serviciul Secret de Informații*), більш відому під назвою Державної Безпеки (*Siguranța Statului*, в україномовній літературі часто називається Сігуранца).

Поліція постійно спостерігала за членами Легіону Архангела Михаїла (легіонерами) та Ліги націонал-християнської оборони/Націонал-християнської партії (кузистами), однак зазвичай румунські силовики лише реагували на конкретні випадки порушення закону. Лише одного разу, у 1936 році, жандарми отримали наказ провести перевірку та підготувати списки членів екстремістських організацій правого та лівого спрямування у Ізмаїлі⁴². Жандармерія виконала цей наказ, уклавши списки членів Легіону Архангела Михаїла та Націонал-християнської партії, які тепер становлять основу справи 18 фонду 844 «Списки членів румунських політичних партій періода окупації 1918-1940 гг.» та окремі списки зі справи 19 фонду 844. Внутрішнім наказом Поліції Бессарабії було регламентовано вимоги до списків, які мали б вказувати місце проживання, цивільний стан, етнічне походження, «військову ситуацію» (чи проходив службу в армії), професію та місце проживання. Списки склалися недбало. Так, не завжди зазначалася національність членів праворадикального руху чи їхній громадський стан. Також члени органів внутрішніх справ не завжди вносили навіть активних легіонерів до списків членів організації з невідомих мотивів. Але, у будь-якому випадку, ці документи навіть подаючи неповну інформацію про членів організацій дозволяють принаймні дослідити ядро з найвідданіших членів праворадикальних рухів у Буджаку.

Інша група джерел – документи фондів силових структур - є також специфічною з огляду на саму природу матеріалу, а тому потребує особливо прискіпливого вивчення. Поліцейський, що укладав пояснювальні записки, протоколи допитів чи анкети, принаймні теоретично, створював їх з метою

---

⁴² ДАОО. – Ф. 844 – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 113.

визначення «що сталося». Тобто, з одного боку, ці документи найбільше відповідають потребам історика. В той же час, необхідно відмітити, що підозрювані в членстві у праворадикальних рухів не завжди бажали співпрацювати зі слідством. Рональд Кларк, описуючи процеси над колишніми легіонерами після Другої світової війни в повоєнній Румунії, вказував на одну спільну рису. Члени Залізної Гвардії мали вказати при анкетуванні причину їхнього зацікавлення фашистською ідеологією. І вони вказували, що їх переконала соціалістична риторика, що Рональд Кларк вважав способом пристосування своїх поглядів в умовах комуністичної Румунії⁴³. Враховуючи, що протягом міжвоєнного періоду керівництво Легіону Архангела Михаїла акцентувало увагу на своїй відданості династії і монархії, можна припустити, що в випадку розслідування їхньої діяльності члени Легіону будуть намагатися замаскувати власну діяльність монархічним патріотизмом. Тому, при аналізі необхідно ставитися з обережністю до свідчень, що могли давати члени праворадикальних організацій на допитах.

Одним з обов'язків румунських поліцейських було цензурування плакатів та конфіскація засобів пропаганди у випадку її недоречності. Завдяки цьому, в архівних справах збереглися політичні плакати, що належали до двох хронологічних періодів: 1931-1932 років та 1937 року. Ці плакати друкувалися спеціально під парламентські вибори задля агітації місцевого населення на користь праворадикальних рухів. Як правило, вони були загальнорумунського зразку і, відповідно, друкувалися румунською мовою. Завдяки цим плакатам, можна побачити ключові теми агітації та образ, який легіонери намагалися надати своєму рухові.

У роботі ми використали дві книги Корнеліу Кодряну пропагандистського спрямування. Перша книга «Книжечка шефа гнізда» (Cărtica șefului de cuib) - це тексти К. З. Кодряну як лідера Легіону Архангела

---

⁴³ Clark Ronald. European fascists and local activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938) University of Pittsburgh. – Pittsburgh, 2012. – P.15-16.

Михаїла, опубліковані до 1933 року. Вона містила в собі виклад ідеології Легіону та регламентувала діяльність членів гнізда – низової організації Легіону, розклад внутрішнього життя цих осередків, пропагандистські тексти та іншу інформацію, необхідну для індоктринації членів руху. «Книжечка шефа гнізда» дозволяє реконструювати розпорядок дня осередків Легіону Архангела Михаїла.

Пізніше, у 1936 році була опублікована збірка мемуарів Корнеліу Кодряну «Моїм легіонерам» (Pentru legionari), яку часто порівнюють за значенням для руху до “Mein Kampf” Гітлера. Книга є важливою, оскільки залишається одним з головних джерел з ранньої історії та самопрезентації Легіону Архангела Михаїла. Крім того, «Моїм легіонерам» описує запланований марш на Бессарабію – подію, якою мала б початися присутність Легіону Архангела Михаїла в Буджаку.

З огляду на специфіку неопублікованих та опублікованих джерел, ми будемо змушені вдаватися до перехресного допиту у випадку доступності архівних джерел.

На жаль, низки джерел не вистачає для створення повної картини розвитку праворадикального руху в Бессарабії. Так, в нашому розпорядженні немає газет Націонал-християнської партії та Легіону Архангела Михаїла, що дозволило б визначити, які саме газети кузисти та гардисти поширювали в регіоні. Крім того, існує дисбаланс в представленні двох ультранаціоналістичних організацій в джерелах різних округів. Якщо в Ізмаїльському окрузі поліція створювала списки членів як Легіону Архангела Михаїла, так і Націонал-християнської партії, то в Білгород-Дністровському документи про Легіон та НХП створювалися спорадично, лише внаслідок реакції на певну дію.

Як показав аналіз історіографії праворадикальних організацій у міжвоєнній Румунії, дослідження їхньої діяльності в Буджаку не становили предмет окремої наукової розвідки. Це пов'язано з тим, що дослідники зосереджуються, головню, на вивченні ідеології Легіону Архангела Михаїла

та, у меншій мірі, Націонал-християнської партії. Такий підхід є виправданим, з огляду на спорідненість цих організацій з іншими фашистськими рухами тогочасної Європи. Разом з тим, останнім часом ставиться питання про потребу застосування рамки соціальної історії з фокусом на окремих регіонах. Такий підхід має дозволити краще зрозуміти як склад організаційних одиниць рухів, так і практичну діяльність їхніх членів. Використані нами в роботі джерела, зокрема, протоколи допитів та судові справи, дозволяють заповнити принаймні одну з історіографічних лакун: реконструювати діяльність праворадикальних організацій в окремо взятому регіоні - Буджаку, відтворивши склад та агітаційну діяльність місцевих осередків.

Розділ 2. Діяльність та ідеологія румунських праворадикальних рухів: загальна характеристика

2.1. Витоки та засади діяльності румунських праворадикальних організацій

Ультранационалістичні рухи в міжвоєнній Румунії вирости з антисемітських партій та груп кінця XIX століття. Вони часто пояснювали свою діяльність проти інших етнічних груп посиланнями на національні авторитети попередньої доби. Крім того, лідери антисемітських партій та груп попередньої генерації залишалися активними після Великої війни, очолюючи масові антисемітські рухи довоєнної Румунії (такі, як Антиізраїльський альянс, Антисемітський союз та Націонал-демократична партія). Лідери цих політичних сил будуть відігравати значну роль у формуванні політики Великої Румунії.

Леон Воловіч визначає, що в Румунії антисемітизм зайняв чільне місце у національному наративі після 1880 року, хоча антисемітські тенденції проглядалися в творчості румунських інтелектуалів й до того⁴⁴. Дві найбільші політичні партії Старого Королівства (таку назву отримали румунські землі перед Першою світовою війною, на противагу міжвоєнній Великій Румунії) – Ліберальна та Консервативна – використовували «єврейську загрозу» як засіб політичної мобілізації своїх прихильників під час виборчих кампаній⁴⁵. Антисемітськими за спрямуванням також були селянські виступи 1888 та 1907 років⁴⁶.

Перша Світова війна змінила склад населення та кордони Румунії. Єврейське населення потроїлося за рахунок приєднань колишній володінь Російської імперії та Австро-Угорської монархії – Трансильванії, Банату,

---

⁴⁴ Volovici L. Nationalist ideology and Antisemitism. The Case of Romanian intellectuals in the 1930s (Studies in antisemitism). – Jerusalem, 1991. – P. 66.

⁴⁵ Там само. – P. 138-139.

⁴⁶ Там само. – P. 17.

Буковини та Бессарабії. Задля закріплення нових земель за собою румунська політична еліта була змушена гарантувати громадянство для всіх своїх мешканців, і ця норма була закріплена Конституцією 1923 року на вимогу великих держав⁴⁷.

У той же час, війна мало змінила ставлення румунської політичної еліти до національних меншин. Навпаки: війна з Угорською Радянською Республікою та постійний конфлікт з більшовиками через Бессарабію призвели до закріплення негативного ставлення до євреїв, котрі ототожнювалися з більшовиками⁴⁸. Інші набуті національні меншини – угорці, німці, українці та навіть трансильванські румуни – вважалися політиками Старого Королівства неблагонадійними з огляду на їхню службу в Австро-угорській армії.

У 1917 році в Румунії було надано виборче право всім чоловікам. Наслідком стали значні зміни в політичному житті. З політичної арени у 1920 році пішла Консервативна партія та посилилися позиції низки малозначних до того аграрних груп, найбільшою з яких була Селянська (Цараністська) партія. У 1926 році вона об'єднується з Національною партією і утворює Націонал-селянську партію (PNȚ – Partidul Național Țărănesc), що буде мати більшість у парламенті протягом 1928-1932 років. Зрештою, загальне виборче право зробить можливою появу популістичної Народної партії (PP – Partidul Poporului) генерала Александру Авереску, що у 1923 році проведе аграрну реформу в умовах контролю парламенту лібералами.

Загальне виборче право, таким чином, переформатувало політичну сцену Румунії, але не змінило докорінно політичну систему країни. Як і перед Великою війною, країною наступні 22 роки будуть переважно керувати члени вузького кола політичної еліти Старого Королівства, об'єднані у Націонал-

---

⁴⁷ Volovici L. Nationalist ideology and Antisemitism. The Case of Romanian intellectuals in the 1930s (Studies in antisemitism). – P. 21.

⁴⁸ Clark R. Holy legionary youth: Fascist activism in interwar Romania. – P.20.

ліберальній партії (PNL, Partidul Național-Liberal), які за допомогою бюрократичного апарату та залякування могли забезпечувати собі 40 відсотків голосів на парламентських виборах, що дарувало їм за виборчим законом 1926 року половину місць в парламенті. Цей закон буде діяти до 1938 року⁴⁹.

Така політична система існувала в ситуації постійних економічних криз. Маючи обмежені фінансові ресурси, румунська влада не могла ефективно відбудовувати країну⁵⁰. Економічна криза породжувала незадоволення діяльністю історичних партій (Націонал-ліберальної та Націонал-селянської) та радикалізувала виборців.

На початку існування Великої Румунії, радикалізацію більшості населення призупинила війна з Угорською Радянською Республікою. Румунська армія, демобілізована у січні 1918 року, у листопаді того ж року була знову зібрана для військової кампанії у Трансильванії, що завершиться у 1920 році. Через те, що більшість ветеранів Великої війни продовжували нести службу в турбулентний для румунської політики 1919 рік, ветерани так і не стали значною частиною праворадикальних організацій того періоду⁵¹.

У той же час, революція в Росії та війна з Угорською Радянською Республікою підштовхнула формування антикомуністичних груп у Румунії. Рональд Кларк зазначає, що ці групи з'являлися у великих містах, таких як Бухарест, Ясси, Галац та Клуж⁵².

У 1919 році з'явилася низка націоналістичних груп. Вони приваблювали до кількох десятків прихильників і зазвичай були недовготривалими. Однією з них була Гвардія Національної Свідомості (Garda Conștiinței Naționale), яку очолював робітник Костянтин Панку. В організації

---

⁴⁹ Болован И., Поп И-А. (координаторы) и др. История Румынии. – Москва: 2005. – С. 565.

⁵⁰ Clark R. Holy legionary youth: Fascist activism in interwar Romania. – P. 18.

⁵¹ Iordachi C., Sciarrino B. War Veterans, Demobilization and Political Activism: Greater Romania in Comparison. // Fascism. – Vol. 6(1). – P. 75-117.

⁵² Clark R. Holy legionary youth: Fascist activism in interwar Romania. – P. 23.

було близько 30 членів⁵³. Ця нечисленна група мобілізувала націоналістів на боротьбу з більшовизмом, провокувала сутички з лівими робітниками та виконувала функції штрейхбрейкерів⁵⁴. Дана політична група користувалася підтримкою видного антисемітського ідеолога Александра Кузи. Леон Воловіч навіть називає його справжнім лідером цієї групи⁵⁵, на що також вказує участь у Гвардії Національної Свідомості сина помітного антисемітського політика Корнеліу Зелі Кодряну⁵⁶.

Протягом 1921-1924 років з'явилися організації, що називали джерелом натхнення праворадикальні рухи інших європейських країн. Це були Румунська Національна Фасція Єлени Бакалогу та Румунська дія. Створена за зразком Італійської фашистської партії, Фасція змогла досягти порівняного успіху у приверненні до себе уваги ветеранів за оцінками поліції до цієї організації входили десятки тисяч членів⁵⁷. Однак, після низки політичних скандалів Фасція була розпущена у 1924 році⁵⁸. Румунська дія була заснована у 1924 році у Клузі. Цю організацію очолював Іон Моца і до неї входила низка трансильванських інтелектуалів, що намагалися копіювати французьку «Аксьон франсез», однак з огляду на обмежену політичну базу організація швидко перестала існувати⁵⁹.

Члени перших праворадикальних груп увійшли до створеного у Яссах у травні 1922 року Націонал-християнського Союзу (UNC, Uniunea Națională

---

⁵³ Пушкарьов В. Виникнення Ліги Націонал-Християнського Захисту в Румунії у 1922-1927 рр.// Історична панорама. – 2015. – Вип. 20. – С. 21.

⁵⁴ Clark R. Holy legionary youth: Fascist activism in interwar Romania. – P. 24.

⁵⁵ Volovici L. Nationalist ideology and Antisemitism. The Case of Romanian intellectuals in the 1930s (Studies in antisemitism) – P. 22.

⁵⁶ Пушкарьов В. Виникнення Ліги Націонал-Християнського Захисту в Румунії у 1922-1927 рр.// Історична панорама. – 2015. – Вип. 20. – С. 21.

⁵⁷ Там само.– С. 65.

⁵⁸ Clark R. Holy legionary youth. – P. 24.

⁵⁹ Пушкарьов В. Виникнення Ліги Націонал-Християнського Захисту. – С. 24.

Creștină). Наступного, 1923 року, він змінив назву на Лігу Націонал-християнської Оборони (Liga Apărării Naționale Creștine). Її лідерами стали провідні діячі румунського антисемітського руху – Александру Куза, Іон Зеля Кодряну, Корнеліу Шумуляну та Ніколае Паулеску⁶⁰. В якості символу партія прийняла свастику, називаючи її румунським символом⁶¹. Кузі вдалося встановити контакти зі студентськими осередками, і у 1922 році було створено «Товариство християнських студентів», яке виступало за впровадження принципу «*numerus clausus*» в університетах, школах та державних інституціях (прив'язку кількості студентів та працівників єврейської національності до їхньої загальної пропорції в населенні країни)⁶².

Хоча на словах Ліга Націонал-християнської Оборони виступала за отримання влади парламентським шляхом, організація привертала до себе увагу за допомогою насильства та провокацій. Одна з них відбулася вже 1923 р., коли поліція викрила змову, спрямовану на вбивство прем'єр-міністра з метою провокування громадянської війни. Хоча пізніше підозрюваних визнали невинними, К. З. Кодряну та кілька його сподвижників протягом кількох місяців сиділи у в'язниці Векерешть (Văcărești) у Бухаресті, що згодом вплине на популярність цих молодших членів руху та на їх світогляд⁶³.

Найбільшу ж увагу привернула до себе Ліга протистоянням з префектом Ясської поліції 31 травня 1924 року, якого врешті Кодряну застрелив⁶⁴. Суд над Кодряну відбувався спочатку в Фокшанах, а потім – у Турну-Северині, та намагався звинуватити Кодряну в антидержавній змові, а

---

⁶⁰ Пушкарьов, В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. дис... канд. іст. наук : 07.00.02 / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. - Чернівці, 2016. – С. 65.

⁶¹ Clark R. Holy legionary youth: Fascist activism in interwar Romania. – P. 24.

⁶² Пушкарьов В. Виникнення Ліги Націонал-Християнського Захисту в Румунії у 1922-1927 рр. – С. 25.

⁶³Clark R. Holy legionary youth. – P. 65.

⁶⁴ Clark R. Holy legionary youth.– P. 51-53.

не у вбивстві, що було складніше довести. Головним результатом цього суду було об'єднання та мобілізація всіх праворадикальних рухів Румунії в боротьбі проти несправедливої судової системи. Навесні 1925 року К. З. Кодряну був визнаний невинним⁶⁵.

У 1925 році до Ліги Націонал-християнської Оборони входять інші праворадикальні організації і на короткий час вона стає найбільшою політичною силою ультра націоналістів. Організація в цей період починає асоціюватися зі своїм лідером і в пресі членів Ліги Націонал-християнського Захисту починають називати Кузистами від прізвища її лідера та головного ідеолога⁶⁶.

Два роки потому, у 1927 році, в Лізі Націонал-християнської Оборони відбувається розкол. І. З. Кодряну та його син виступають проти Кузи, який намагається централізувати керівництво Ліги. К. З. Кодряну звинувачує Кузу та загалом старше покоління антисемітів в знищенні руху з егоїстичних міркувань. Відтак, він разом з лідерами Румунської дії Іона Моци у травні 1927 року створює нову організацію, яка отримує назву Легіону Архангела Михаїла. Назва зверталася до культу Архангела Михаїла, який вважався покровителем князя Міхая Хороброго, який протягом короткого часу на початку XVII ст. очолював Семиграддя, Валахію та Молдавію. Архангел Михаїл вважався також головним символом румунської армії – головного інструменту отримання незалежності та Об'єднання Румунії⁶⁷.

Легіон Архангела Михаїла спочатку налічував близько 20 осіб і планувався радше як елітарна організація, що мала б складатися не більш ніж з 30 тисяч членів, з них по 1 тисячі членів у кожному окрузі. Центром

---

⁶⁵ Ciorgoianu A. Piękna opowieść o historii rumunów. – Wrocław, 2018. – S. 84.

⁶⁶ Пушкарьов, В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр.. - Чернівці, 2016. – С. 73.

⁶⁷ Йордакі К. Фашизм у Центрально–Східній Європі: романтична палігенеза та політична релігія Легіону архангела Михаїла у міжвоєнній Румунії – С. 54.

діяльності Легіону до 1933 року будуть залишатися Ясси, поки в Бухаресті не закінчиться будівництво Зеленого дому (Casa Verde) – резиденції руху та гуртожитку праворадикальних студентів у місті⁶⁸.

Ліга Націонал-християнської Оборони після виходу з неї частини молоді виявилася ослабленою. Для продовження своєї політичної кар'єри, Куза пішов на об'єднання з іншою політичною силою – Націонал-аграрною партією, яку створив поет Октавіан Гога у 1931 році. Націонал-аграрна партія починала як корпоративістська та помірковано націоналістична, так програма партії гарантувала громадянські права всім мешканцям Румунії. Однак партія доволі швидко радикалізувалася під впливом приходу до влади Гітлера в Німеччині і прийняв гасло «Румунія для румунів»⁶⁹.

У 1935 році ЛНХО та НАП об'єднуються та створюють нову політичну силу – Націонал-християнську партію (далі – НХП). Лідерами НХП стали одночасно Гога та Куза. Колишні члени Ліги, завдяки своїй войовничості, змогли захопити владу всередині партії⁷⁰.

Протягом перших кількох років Легіон Архангела Михаїла обмежував свою діяльність шістьма округами, які переважно прилягали до Ясс, зосереджуючи таким чином свою діяльність у Північно-Східній Румунії. Попри це згодом праворадикали спробували поширити свою активність на нещодавно приєднані землі: Бессарабію. В селі Берешть (Berești) на північ від Галацу у грудні 1929 року легіонери влаштували свою базу⁷¹. З метою проведення агітації, К. З. Кодряну спробував провести марш через всю Бессарабію. 27 січня 1930 року у супроводі сотні своїх прихильників та з великим дерев'яним хрестом на чолі, К. З. Кодряну перейшов через Прут. Під

---

⁶⁸ Clark R. Holy legionary youth. – P. 63.

⁶⁹ Пушкарьов, В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. – С. 92-95.

⁷⁰ Там само. – С. 95-96.

⁷¹ Schmitt O. Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și Căderea «Căpitanului». – P. 116.

патріотичні марші та пісні, у військовій формації та одягнені в національні костюми, легіонери спробували увійти на терени Бессарабії. Однак їх похід було перервано поліцією. Пізніше, міністерство внутрішніх справ погодилося на проведення мітингу легіонерів у місті Кагул. На це зібрання прийшло близько 13 тисяч осіб і для Легіону Архангела Михаїла цей марш став успіхом⁷².

Одразу після закінчення першого маршу на Бессарабію, Кодряну планує другий, початок якого було призначено на 20 липня 1930 року. В марші мали б бути залученими понад 1500 осіб, маршрут мав би уникати районів, де євреї складали більшість. Кодряну отримав дозвіл на проведення заходу особисто від міністра внутрішніх справ Александру Вайди-Воєводи⁷³, однак уряд в цілому саботував проведення маршу, і Кодряну від масової пропагандистської кампанії в Бессарабії відмовився⁷⁴. Зрештою, наприкінці 1930 року відбудеться подія, яка на тривалий час відверне увагу Кодряну від Бессарабії.

У грудні 1930 року, у Бухаресті один зі студентів скоює замах на головного редактора загальнорумунської газети «Адеверул», Емілія Сокора (Emil Socor). Хоча Капітан формально не підтверджував, що віддавав наказ вбити Сокора, ліквідація чільного критика праворадикалів студентом, що визнав себе легіонером, призвела до заборони Легіону Архангела Михаїла. Внаслідок цього Кодряну довелося шукати шляхів збереження діяльності організації та забезпечення її участі у парламентських виборах 1931 р. Вихід був знайдений в створенні «Групи Корнеліу Кодряну», під іменем якої легіонери йтимуть у парламент⁷⁵.

---

⁷² Schmitt O. Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și Căderea «Căpitanului». – P. 116.

⁷³ Там само.– P. 117.

⁷⁴ Кодряну Корнеліу. Моим Легіонерам. – Тамбов, 2008. – С. 268-272.

⁷⁵ Clark R. Holy legionary youth. – P.96.

Численні акти насильства та концентрація уваги головним чином на Молдові принесуть групі перемогу у серпні 1931 року в окрузі Нямц, а в 1932 році – в окрузі Тутова. Місця від округів отримали Іон та Корнеліу Зея Кодряну⁷⁶.

Отримання Легіоном Архангела Михаїла депутатських мандатів зафіксувало зміни в русі. Коли Корнеліу Кодряну створював Легіон Архангела Михаїла, він планував створення елітарної організації орденського типу. Однак за перші чотири роки існування цієї ультранаціоналістичної організації Легіон Архангела Михаїла почав розширюватися. Задля охорони маніфестацій та здійснення «акцій прямої дії» у 1930 році було створено бойове крило, яке отримало назву «Залізна Гвардія» (*Garda de fier*). Після заборони діяльності Легіону Архангела Михаїла, Залізною Гвардією називався весь ультранаціоналістичний рух Корнеліу Кодряну протягом 1930-1933 років⁷⁷.

У 1933 році відбувається важлива подія для румунських праворадикалів. Прихід до влади НСДАП в Німеччині надало впевненість румунським праворадикальним політикам. Спільно з легіонерами, кузисти почали вступати у сутички з єврейськими студентами. Збільшилася і кількість провокацій. Так, 23 січня (річниця завершення румунської Війни за незалежність) 1933 року легіонери спробували розмістити на могилі невідомого солдата в Бухаресті хрест та провести мітинг, але поліція завадила діяльності праворадикалів з огляду на значення монументу як загальнонаціонального символу⁷⁸. Вважаючи екстремістські організації небезпечними, уряд Александру Вайди-Воеводи у квітні 1933 року забороняє Залізну Гвардію та Лігу Націонал-християнської Оборони⁷⁹.

---

⁷⁶ Там само. – Р. 79-80.

⁷⁷ Там само. – Р. 4.

⁷⁸ Пушкарьов, В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр.. – С. 145-146.

⁷⁹ Clark R. Holy legionary youth. – Р. 99.

Корнеліу Кодряну відреагував на заборону радикалізацією руху. Залізна Гвардія починає формувати «загони смерті» (*echira morții*), які мали б під час виборчої кампанії подорожувати містами, агітувати та залякувати виборців. Крім насильства, легіонери також намагаються підкреслити й свою позитивну програму, що полягала в розвитку таборів праці. Такі табори створювалися для будівництва церков, окремих об'єктів інфраструктури чи важливих для легіонерів будівель (штаби руху в Яссах та Бухаресті), але переважно вони охоплювали сільську місцевість. Рауль Кирсточа зазначав, що трудові табори одночасно виконували дві функції: індоктринацію членів організації та агітацію серед місцевих мешканців. Ці табори, окрім будівництва, займалися також «політичною освітою», гімнастикою та маршируванням. Кирсточа зазначав, що видатки легіонерського руху на створення таборів праці залишалися невисокими з огляду на той факт, що легіонери зазвичай не отримували платню, харчуванням забезпечували пролегіонерсько налаштовані селяни, а матеріал часто дарували місцеві підприємці⁸⁰.

Легіонери в таборах праці, як правило, працювали безкоштовно і покладалися на жителів довколишніх сіл в питаннях харчування.

В містечку Бузеу (Мунтенія) у липні 1933 року 200 легіонерів будують дамбу, будівельний майданчик якої стає місцем індоктринації членів руху та агітації серед селян. Поліція арештувала легіонерів у трудовому таборі, звинувативши їх у підготовці до бунту та незаконному зберіганні зброї⁸¹.

В листопаді 1933 року К. З. Кодряну закликає легіонерів до самозахисту, видаючи таємний циркуляр. Через заборону від квітня 1933 року легіонери не змогли взяти участь у виборах 1933 року, які відбулися 29 грудня того ж року. Один з легіонерів застрелює прем'єр-міністра Іона Дуку 29 грудня

---

⁸⁰ Cârstocea, R. Building a Fascist Romania: Voluntary Work Camps as Mobilisation Strategies of the Legionary Movement in Interwar Romania // *Fascism*. – 2017. – № 6(2). – P. 163-195.

⁸¹ Clark R. Holy legionary youth. – P. 102.

1933 року на станції Сінайя, і новий уряд Георге Тетереску оголошує військовий стан. Поліція арештовує всіх відомих легіонерів⁸².

Попри вбивство прем'єр-міністра, симпатії громадськості опинилися на боці Залізної Гвардії. За легіонерів заступилися навіть деякі діячі правлячої на той час Націонал-Ліберальної партії та маршал А. Авереску⁸³.

Заборона Легіону призвела до чергових змін в його структурі. Один з високопоставлених членів Михаїл Стелеску (Mihail Stelescu) запропонував перейменувати партію задля участі на виборах. У 1934 році, рух К. З. Кодряну спробував легалізувати свою діяльність. Шляхом реорганізації було сформовано нову політичну силу, що отримала назву - партія «Все для Батьківщини» (Totul Pentru Țara). Формальним лідером партії став генерал Георге Кантакузіно-Гренічеру (Gheorghe Cantacuzino-Grăniceru), але К. З. Кодряну залишався фактичним верховним лідером⁸⁴.

Того ж року в русі відбувся розкол. Михаїл Стелеску, котрий був виключений з легіонерського руху у вересні 1934 року за створення фракції всередині організації, створив власну організацію, яку назвав Хрестовим походом Румунізму (Cruciada Românilor). Організація користувалася певною підтримкою з боку румунського уряду, що планував за її допомогою розколоти легіонерський рух, однак Хрестовий похід Румунізму залишився невеликою екстремістською організацією. Врешті-решт, її активність була припинена жорстоким вбивством легіонерами Стелеску в шпиталі 17 липня 1936 року⁸⁵.

---

⁸² Пушкарьов В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр.. – С. 151.

⁸³ Там само – С. 151.

⁸⁴ Там само. – С. 153.

⁸⁵ Пушкарьов, В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр.. – С. 107-109.

У липні 1936 року почалась Громадянська війна в Іспанії. Для румунських праворадикалів цей конфлікт між націоналістами та республіканським урядом дозволяв взяти участь у боротьбі з комунізмом у світі. К. З. Кодряну дав дозвіл групі з восьми легіонерів (серед них були Іон Моца, Васіле Марін, Георге Кліме, Александру Кантакузіно, Іон Борша-Думітреску, Беніке Добре (Bănică Dobre), Ніколае Тоту) на поїздку до Іспанії на чолі з генералом Кантакузіно-Гранічеру. Після передачі одному з іспанських генералів меча, Іон Моца переконав всіх інших, крім генерала Кантакузіно, вступити до іспанських націоналістів. Іон Моца та ще один легіонер, Васіле Марін, були вбиті однією гранатою 13 січня 1937 року і їхнє поховання в Румунії стало одним із засобів пропаганди. Тіла легіонерів були перевезені з Іспанії через Німеччину та Польщу. На польсько-румунському кордоні їх зустрів сам К. З. Кодряну. Після цього траурний поїзд вирушив у подорож до Бухареста, зупиняючись на кожній великій станції на шляху, де їх відспівували православні та греко-католицькі священники при великих скупченнях народу⁸⁶.

Поховання «мучеників за Христа» забезпечило партії «Все для Батьківщини» успіх на виборах у грудні 1937 року, однак цього б виявилось недостатньо без змін у внутрішній політиці в Румунії. За виключенням періоду 1928-1932 років, у парламенті Румунії постійно домінували ліберали. Новий ліберальний уряд Тетереску (1932-1936) опинився у ситуації, коли двір короля Кароля II утворював інший центр влади, а Націонал-ліберальна партія була роздерта протиріччями між молодшим та старшим крилами. Обидві великі партії в умовах впливу камарильї не могли ефективно функціонувати і екстремісти на кшталт партії «Все для Батьківщини» та Ліги Націонал-християнської Оборони змогли отримати після активної кампанії значні результати.

---

⁸⁶ Clark R. Holy legionary youth: Fascist activism in interwar Romania. – P. 204-209.

Ліга Націонал-християнської Оборони після розколу 1927 року занепала. Однак на виборах партії вдалося утримувати 5-10 місць завдяки стабільно високій підтримці у Бессарабії та на Буковині⁸⁷. Однак результати виборів не дозволяли розраховувати А. К. Кузі на формування уряду. Задля збільшення соціальної бази партії, у 1935 році Ліга Націонал-християнської Оборони об'єдналася з популістичною Націонал-аграрною партією Октавіана Гоги у нову організацію – Націонал-християнську партію (Partidul Național-Creștin)⁸⁸. Нова партія перейняла ключові положення програми Ліги Націонал-християнської Оборони: корпоративізм, антисемітизм, зміна суспільства після отримання перемоги на виборах⁸⁹.

Вибори 1937 року стали унікальними для історії міжвоєнної Румунії. Дві найбільші політичні партії – Націонал-ліберальна та Націонал-селянська – не змогли отримати 40% голосів, що закріплювало б за ними більшість в Палаті Депутатів. Партія «Все для Батьківщини» отримала 15,58% голосів⁹⁰, а Націонал-християнська партія – лише 9,15%⁹¹. Щоб послабити вплив трьох найпотужніших політичних сил Румунії, король Кароль II, що запропонував Націонал-християнській партії сформувати коаліційний уряд. Його очолив Октавіан Гога і до кабінету ввійшли п'ятеро членів Націонал-християнської партії, троє – від Націонал-селянської партії і двоє незалежних. Короткотривалий уряд зміг лише ввести антисемітські обмеження, на кшталт призначення комісарів на єврейські підприємства, заборони єврейських газет. Для консолідації своєї влади, кабінет Гоги запланував позачергові

---

⁸⁷ Пушкарьов, В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр.. – С. 84.

⁸⁸ Там само. – С. 86-90.

⁸⁹ Там само. – С. 167.

⁹⁰ Clark R. Holy legionary youth: Fascist activism in interwar Romania. – P. 209.

⁹¹ Пушкарьов, В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941. – С. 105.

парламентські вибори на 3 березня 1938 року, розраховуючи за рахунок адміністративного ресурсу отримати додаткові голоси⁹².

10 лютого 1938 року король Кароль II здійснює військовий переворот. Він призначив головою уряду патріарха Румунської Православної Церкви Мирона (Крістя). Влада на місцях переходить до військових, всі політичні партії розпускаються. К. З. Кодряну офіційно розпустив партію «Все для Батьківщини» 21 лютого, а у квітні 1938 року військовий трибунал засуджує його до ув'язнення строком на 6 місяців. У травні того ж року К. Кодряну отримав 10 років каторги за підозрою у змові з метою здійснення заколоту та захоплення влади. У листопаді 1938 року, Корнеліу Зеля Кодряну разом з 13-ма іншими в'язнями був страчений (офіційно – вбитий при спробі втечі)⁹³.

Арешти призвели до послаблення праворадикального руху і перетікання влади від старих лідерів ультранаціоналістів до середньої ланки керівництва Легіону, котрі опинилися поза межами Румунії. Легіонери були змушені обмежити свою діяльність агітацією «від людини до людини». Фактично рух легіонерів продовжував існувати як невелика мережа конспіративних осередків з 3-4 осіб, що підтримували зв'язок між собою та керівництвом руху за допомогою кур'єрів. З часом, відновленню сили легіонерів сприяв і румунський уряд, котрий був зацікавленим у використанні досвіду легіонерів у розбудові проурядового «Фронту національного відродження». У 1940 році почали повертати із ув'язнення пересічних легіонерів. 22 червня тимчасовий вождь легіонерського руху, Хорія Сіма проголосив Кароля II вождем легіонерів, і повідомив про приєднання легіонерського руху до Партії Нації, нової проурядової партії⁹⁴.

---

⁹² Clark R. Holy legionary youth. –Р. 216-217.

⁹³ Пушкарьов В. П. Идеология та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. –С. 191.

⁹⁴ Пушкарьов В. П. Идеология та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр.. – С. 195.

Після втрати Бессарабії та частини Трансильванії влітку 1940 року, король Кароль II доручив сформувати кабінет генералові Іону Антонеску і під його тиском 6 вересня зрікся престолу на користь свого сина, Міхая. В новому уряді Хорія Сіма став віце-прем'єром, а Румунія була проголошена націонал-легіонерською державою. Короткий період керівництва країни легіонерами позначився націоналізаціями, єврейськими погромами та численними розправами над ворогами режиму. Врешті-решт, у січні 1941 року генерал Антонеску домовився з Гітлером про можливість відсторонення легіонерів від влади. Після спроби замінити префектів-легіонерів військовими, 21 січня 1941 року легіонери на чолі з Хорією Сімою підняли повстання в Бухаресті⁹⁵. Через кілька днів, повстання було придушене, а легіонерський рух в Румунії розпався на дрібні осередки. Його члени емігрували або пішли на співпрацю з урядом Антонеску. Колишні легіонери несли службу в армії, підрозділи з їх числа вирізнялися високим рівнем людських втрат та були відповідальні за численні військові злочини проти євреїв в ході «остаточного вирішення єврейського питання»⁹⁶. Для Буджаку це означало «евакуацію» до Трансїстрії та знищення єврейських громад міст Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Кілія та інших населених пунктів регіону.

2.2. Ідеологія румунських праворадикальних рухів

Антисемітизм був нормальним явищем для румунського політичного ХІХ століття, однак він залишався на периферії уваги суспільної думки. Перша світова війна призвела до значних змін в політичній атмосфері, однак в царині ідеології їх не відбулося. Протягом всього міжвоєнного періоду в румунському дискурсі панувала специфічна форма націоналізму, в якій

---

⁹⁵ Cioroianu A. Piękna opowieść o historii Rumunii. – Wrocław, 2018. – S. 84.

⁹⁶ Clark R. Holy legionary youth. – P.232-234.

селянин ототожнювався зі всією румунською нацією, а місто продовжувало вважатися чужинським.

Після Першої світової війни, продовжував свою діяльність професор політекономії та декан юридичного факультету Александру Костянтин Куза. Еволюція поглядів А. К. Кузи постійно відбувалася вбік радикалізації. Також змінювалась і наукова база його поглядів. Леон Воловіч виділяє кілька періодів у його поглядах. Протягом першого періоду, що тривав до кінця Першої Світової війни, Куза розглядав євреїв крізь призму соціальних, культурних та економічних аспектів. Він викривав «жидівську загрозу» за допомогою дослідження структури населення міст та демографії етнічних груп. Метою мала б стати «румунізація» середнього класу шляхом вилучення з нього євреїв⁹⁷.

Спочатку антисеміти виступали проти надання політичних прав євреям, однак після Першої світової війни євреї отримали виборчі права, що було закріплено Конституцією 1923 року. В кліматі Великої Румунії погляди Кузи змінюються і він виступає за впровадження «*numerus clausus*» - обмеження кількості учнів та студентів єврейського походження пропорційно до чисельності євреїв у населенні регіону⁹⁸. Згідно з поглядами Кузи такий закон був перехідним до нормального стану, яким мав стати «*numerus nullus*».

Під час боротьби за впровадження «*numerus clausus*» Куза починає включати до своїх теорій ідеї релігійного антисемітизму. Він закликав до реформи румунського православ'я, яке мало б відмовитися від Старого

---

⁹⁷ Volovici L. Nationalist ideology and Antisemitism. The Case of Romanian intellectuals in the 1930s (Studies in antisemitism), – Jerusalem, 1991. – P. 24.

⁹⁸ Пушкар'юв, В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. – С. 69.

Заповіту⁹⁹. Цей націонал-християнський підхід православна церква відкинула¹⁰⁰.

У 1922 році Куза засновує газету «Національна оборона» (Apărarea Națională), в якій регулярно публікуються статті антисемітського спрямування. Часто з'являються тексти на тему ритуальних вбивств та інших небезпек для християн від співіснування з євреями. На сторінках цієї ж газети Куза представляє так звану «теорію антисемітизму». За ним, антисемітизм складається з трьох елементів: інстинкту (несвідому здатність мас до протидії чужинцям), свідомість загрози (непідкріплений наукою антисемітизм) та антисемітську науку (наведення наукових доказів неминучості протистояння між євреями та іншими народами)¹⁰¹.

Врешті-решт, наприкінці 1920-х років Куза створив концепцію, яку назвав «кузизмом»¹⁰². Кузизм став ідеологією християнського націоналізму, що «ставить своєю метою усунення жидів як єдине можливе вирішення єврейського питання»¹⁰³. Фактично ж кузизм залишався різновидом «наукового расизму» XIX століття, який інтегрував елементи християнського світогляду з метою власної популяризації. На доказ цього свідчать численні запозичення в текстах Кузи з праць Чемберлена, Дрюмонта, Моммзена¹⁰⁴. На цю ідеологію впливав головним чином характер самого Кузи – посереднього

---

⁹⁹ Volovici L. Nationalist ideology and Antisemitism. The Case of Romanian intellectuals in the 1930s (Studies in antisemitism). – P. 25.

¹⁰⁰ Pana Georgetta "Religious Anti-Semitism in Romanian Fascist Propaganda" // Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: – 2006. – Vol. 26. – № 2. – P. 1-8.

¹⁰¹ Кодряну К. Моим Легионерам. – Тамбов, 2008. – С. 50-54.

¹⁰² Volovici Leon. Nationalist ideology and Antisemitism. – P. 26.

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Там само. – P. 24.

викладача університету, що будував свою кар'єру в науці та політиці шляхом плагіату¹⁰⁵ та звинувачень всіх довкола у «єврейській змові»¹⁰⁶.

У 1923 році Куза створює Лігу Націонал-християнської Оборони – радикальну організацію, що виступала за вигнання з Румунії всіх євреїв, що переселилися до країни після 1914 року та за звільнення євреїв з усіх посад в армії та бюрократичному апараті. Символом організації була свастика, що мала б позначати «арійське начало» румунської нації¹⁰⁷. Організація залишалася політичною партією парламентського типу, що регулярно використовувала націоналістичний популізм задля мобілізації прихильників і мала на меті здійснити антисемітські перетворення парламентським шляхом¹⁰⁸. У той же час Ліга зробила крок ближче до фашистської організації, сформувавши своє бойове крило, яке називали ланчієрами (lancieri).

Пізніше, у 1935 році Ліга Націонал-християнської Оборони об'єдналася з Націонал-аграрною партією Октавіана Гога. Поет Гога ще з передвоєнних часів вважався одним з ідеологів румунського націоналізму у Трансильванії. Спочатку поміркований антисеміт, з часом Гога починає радикалізуватися під впливом Кузи. В цілому Націонал-християнська партія продовжувала слідувати антисемітському вченню Кузи. Партія також виступала за перебудову економіки на корпоративних засадах, однак ідеологія в будь-яких аспектах крім антисемітського не була детально розробленою.

«Науковий антисемітизм», потребу в радикальному вирішенні єврейського питання та інші аспекти ідеології Ліги Націонал-християнської Оборони успадкувала політична організація, що вийшла з Ліги у 1927 році – Легіон Архангела Михаїла. Запозичення набували часто характеру простого

---

¹⁰⁵ Clark R. Holy legionary youth. –Р.96.

¹⁰⁶ Там само. – Р. 12.

¹⁰⁷ Там само. –Р. 27.

¹⁰⁸ Пушкарьов, В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. – С. 85.

передруку цілих статей з «Національної Оборони»¹⁰⁹, однак серед легіонерів були також і інтелектуали, що перейшли з Румунської Дії, головним чином Іон Моца, котрий переклав «Протоколи сіонських мудреців» у 1923 році¹¹⁰. Антисемітизм був одним з ключових елементів ідеології легіонерів¹¹¹.

Корнеліу Кодряну підкреслював, що в своєму антисемітизмі спирається на попередників. Ілюструючи нормальність антисемітизму в політичній боротьбі в Румунії, він в «Моїм легіонерам» пише своєрідний символ віри, насичений цитатами «великих румунських мислителів» - Конта, Александрі, Емінеску, Хасдеу, Костакі Негрі та Ксенопола. Закінчує він цей список Кузою, якого називає своїм вчителем¹¹².

Легіонери розглядали євреїв деструктивним етносом, що є загрозою для всього християнства. Євреї вміють змінювати свою форму і їх найновішим винаходом є більшовизм («Коли я кажу комуніст, я маю на увазі жид»¹¹³). Семітська загроза є вкрай небезпечною і означає смертельну боротьбу, в якій немає місця компромісам, а ворог є вкрай небезпечним¹¹⁴.

План вирішення «єврейського питання» Легіоном Архангела Михаїла вирізнявся жорстокістю та поступовістю. Так, його діяльність була присвячена викоріненню євреїв у Румунії. Легіонери виступали за повне та одночасне згортання всіх політичних прав для євреїв, а подальші дії мали б визначатися успіхом у веденні «священної війни». Іон Моца ж йшов ще далі і постулював, що «*numerus clausus*» в Румунії з часом мало перейти в «*numerus nullus*», що означало б вигнання всіх євреїв з закладів освіти, лише задля підготовки до

---

¹⁰⁹ Кодряну К. Моим Легионерам. – Тамбов, 2008. – С. 50.

¹¹⁰ Volovici L. Nationalist ideology and Antisemitism. –P.133.

¹¹¹ Там само. –P. 63.

¹¹² Volovici Leon. Nationalist ideology and Antisemitism.– P. 64.

¹¹³ Кодряну К. Моим Легионерам. – С. 272.

¹¹⁴ Volovici L. Nationalist ideology and Antisemitism. –P. 66.

етнічної чистки єврейського населення. Ще один важливий пункт – румунізація економіки з поступовим витісненням євреїв з торгівлі¹¹⁵.

Однак Легіон Архангела Михаїла намагався презентувати себе в інший спосіб ніж Ліга Націонал-християнської Оборони. Націонал-християнська партія залишалася радше традиційною антисемітською лігою з амбіціями парламентської партії. Натомість, Легіон Архангела Михаїла був праворадикальною політичною силою фашистського типу, що планувала захоплення влади шляхом державного перевороту та здійснення духовної революції. Антисемітизм залишався центральним елементом ідеології легіонерів, був джерелом їхнього фанатизму¹¹⁶, важливішою була позитивна програма руху. Вона полягала в створенні корпоративної економіки та гармонізації відносин між румунськими підприємцями та робітниками, створення Нової Людини за допомогою освіти – самовідданого румунського націоналіста.

Легіон Архангела Михаїла в своїй економічній програмі спирався на концепцію румунського економіста Михаїла Маноїлеску. Він вважав корпоративну систему некапіталістичною та несоціалістичною, своєрідним «третім шляхом», що сприяла гармонізації відносин між робітником та підприємцем за посередництва держави. Маноїлеску вважав, що корпоративізм був єдиним можливим способом індустріалізувати Румунію¹¹⁷. Костянтин Йордакі сформулював визначення ідеології Легіону Архангела Михаїла як харизматичного націоналізму – ідеології, що розглядає націю (neamul) як обрану спільноту, що живе на чітко окресленій «священній території» й має право на «національне спасіння» через жертву окремих

---

¹¹⁵Там само. –Р.65.

¹¹⁶Там само. – Р. 69.

¹¹⁷ Clark R. European fascists and local activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938) University of Pittsburgh. – Pittsburgh, 2012. – P. 233-235.

патріотів під проводом харизматичного лідера¹¹⁸. Така жертва мала відбутися шляхом революції, внаслідок якої в Румунії мала б встановитися нова форма держави¹¹⁹, в якій воля вождя синхронізувалася б з волею народу¹²⁰.

Революція вимагала створення нової еліти, що своєю пожертвою мала б здійснити перехід до націонал-легіонерської держави. Ці люди мали б шляхом насильства, що прямо заборонено християнством, принести перетворення в суспільство та зупинити його деградацію.

Легіон Архангела Михаїла на початку задумувався як елітарна організація найкращих з румунської молоді¹²¹, що мала б виховувати нову людину – Легіонера¹²². В підготовці нової людини Кодряну активно застосовував власний досвід навчання у військовому ліцеї в Дялу, що надавав індоктринації парамілітарного характеру¹²³. Так, Йордакі зазначав, що в монастирі учні зверталися одне до одного «товаришу», а до викладачів – «капітан», що відповідало звертанням в Легіоні. Титул Капітана Легіону Архангела Михаїла Кодряну присвоїв собі, наповнивши ранг новим змістом¹²⁴.

Отже, обидва рухи поділяли подібні антисемітські погляди. І Націонал-християнська партія, і Легіон Архангела Михаїла вважали євреїв головною загрозою Румунії, що має бути знищеною. Різниця в цьому питанні існувала лише відносно ступеню радикальності. Націонал-християнська партія виступала за поступову «румунізацію» економіки та освіти, що означало

---

¹¹⁸ Йордакі К. Фашизм у Центрально–Східній Європі. – С. 43.

¹¹⁹ Там само. - С. 42.

¹²⁰ Volovici L. The Case of Romanian intellectuals in the 1930s (Studies in antisemitism), – Jerusalem: Pergamon Press, 1991. –Р. 69.

¹²¹ Йордакі К. Фашизм у Центрально–Східній Європі. – С. 57.

¹²² Volovici L. Nationalist ideology and Antisemitism. – Р. 62.

¹²³ Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі. – С. 57.

¹²⁴ Йордакі К. Фашизм у Центрально–Східній Європі. – С. 57.

спочатку встановлення квот на кількість євреїв-торговців, державних службовців та студентів. Пізніше, мало б відбутися повне вигнання іноземців. Легіон Архангела Михаїла мав на меті радикальне вирішення єврейського питання.

Різниця була і в позитивній програмі кузистів та гардистів. Кузисти виступали загалом за гармонізацію відносин між робітником та підприємцем¹²⁵. Легіон Архангела Михаїла також планував перетворення економіки Румунії на основі корпоративізму, однак просував радикальніші зміни, спираючись на напрацювання економіста Маноїлеску та Муссоліні¹²⁶. Однак загалом економічна програма обох рухів залишалася нерозробленою.

---

¹²⁵ Clark R. European fascists and local activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938) University of Pittsburgh. – Pittsburgh, 2012. – P. 231.

¹²⁶ Там само. – P. 234-235.

Розділ 3. Осередки праворадикалів у Буджаку: етнічний та соціальний склад

3.1. Передумови виникнення і поширення праворадикальних рухів у Буджаку

Буджак, як і решта теренів Бессарабії, опинився в межах Російської імперії у 1812 році. Протягом наступних 108 років він змінював приналежність один раз, увійшовши до складу Румунії після Кримської війни та повернувся до складу Російської імперії після Російсько-турецької війни 1877-1878 років. Регіон залишався поліетнічним. І влада Російської імперії штучно підтримувала цей розподіл шляхом заселення Буджаку таким чином, щоб представники різних національностей не проживали в одному населеному пункті. З часом, ці обмеження почали зніматися, однак наслідком колонізаційної політики Російської імперії було створення низки етнічних сільських громад – гагаузів, болгар, українців, росіян та молдаван. Крім того, регіон входив до так званої «межі осілості» і після 1812 року у містах Буджаку з'явилося єврейське населення.

Євреї стали мішенню для ксенофобських випадів, що можна пояснити активністю румунських та російських антисемітів. Буджак входив до Бессарабської губернії, в столиці якої, Кишиневі, буде існувати один з центрів діяльності «Чорної сотні» - масової антисемітської організації. Один з її засновників, Павло Крушеван, видавав газети «Бессарабец»¹²⁷ та «Друг», на сторінках яких з'являлися звинувачення в кривавих ритуалах та уривки з «Протоколів сіонських мудреців»¹²⁸. Так, у 1872 році відбувся єврейський

---

¹²⁷ Clark R. Holy legionary youth. – P.17.

¹²⁸ Schmitt O. Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și Căderea «Căpitanului». – P. 130.

погром в Ізмаїлі, який повторився у 1905 році¹²⁹. Однак повідомлення про міжетнічне насильство в Буджаку залишаються спорадичними і місцеві дослідники підкреслюють мирне співіснування в регіоні¹³⁰.

Бессарабія, що залишалася одним з найвідсталіших регіонів Російської імперії, опинилася у складі Великої Румунії у січні 1918 року. Радянська Росія, а потім і СРСР оголосив про незаконність анексії Бессарабії та протягом всього міжвоєнного періоду вважав Бессарабію частиною УРСР. «Бессарабське питання» було однією з ключових проблем румунсько-радянських відносин міжвоєнного періоду і було однією з причин зриву перемовин стосовно укладання Пакту про ненапад між двома державами у 1932 році. Таким чином, Бессарабія залишалася спірною територією протягом всього міжвоєнного періоду.

Протягом 22 років румунського правління в Бессарабії, попри певний прогрес, провінції так і не вдалося підняти свій рівень добробуту до рівня інших провінцій Румунії. Вона мала найнижчі показники урбанізації та грамотності з найвищим рівнем дитячої смертності та найнижчими доходами в Румунії. Місцеве населення було безумовно незадоволене своїм становищем¹³¹. У 1924 році за підтримки Радянського Союзу відбулося Татарбунарське повстання – підтримана більшовиками спроба місцевих жителів проголосити радянську владу. І хоча воно було швидко придушене румунською армією, влада Румунії ставилася до населення регіону з постійною підозрою. З часом ця недовіра лише збільшувалась,

---

¹²⁹ Москаленко Ю. Измаил. Черные дни еврейского погрома // Измаильский информационный портал. – 2017. – 20 января. Электронный ресурс: <http://izmail.es/article/27196/>

¹³⁰ Райнов Б.А. История Килии У 2 т.– С. 77.

¹³¹ King Ch. The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture. – Stanford, 1999. – P. 63.

перетворюючись на підозру щодо всіх, хто не був румуном зі Старого Королівства, у прихильності до більшовиків¹³².

В цілому всі соціальні класи Буджаку опинилися в складному фінансовому становищі після початку світової економічної кризи 1929 року. Головним експортним продуктом Бессарабії було збіжжя, яке експортувалося до Європи морським та річковим транспортом. Наприклад, у Кілії головним підприємством міста був річковий порт, де працювало близько 2000 вантажників. У зв'язку зі зменшенням попиту на збіжжя на європейському ринку, його експорт скоротився і порт працював лише періодично і в місті з населенням 20000 осіб значна його частина сиділа без платні¹³³. Зрадикалізовані вантажники часто опинялися в центрі уваги осередків Комуністичної партії Румунії.

Селяни залишалися більшістю населення, соціальним класом, який чи не найменше зачепили модернізаційні зміни. Однак їх діти виграли найбільше від цих змін, що дозволили їм масово змінювати своє становище за допомогою освіти. Протягом 1920-1930-х років, до чотирьох румунських університетів вступила безпрецедентна кількість студентів, при цьому половина з них були першими в родині, хто здобував вищу освіту. Однак, як зазначає Кларк, в 1929-1938 роках кількість студентів, що все ж отримала дипломи, сягала лише 10%¹³⁴. Серед причин, що штовхали студентів до нехтування навчанням, головними були незадовільний фінансовий стан та почуття соціальної незахищеності – випускник румунського університету просто не міг бути впевненим в тому, що зможе знайти роботу за фахом, отримати власну практику чи влаштуватися до державної інституції.

Ситуація з працевлаштуванням випускників румунських шкіл та університетів ускладнювалася тим, що існували обмеження на

---

¹³² Schlegel S. Making Ethnicity in Southern Bessarabia. – P.68.

¹³³ Райнов Б.А. История Килии У 2 т.– С. 100.

¹³⁴ Clark R. Holy legionary youth. – P.31.

працевлаштування до органів державної безпеки та поліції. Органи безпеки були значними в Бессарабії, так з 45 тисяч сільських жандармів в Румунії, 20 тисяч несли службу в бессарабських полках польової жандармерії. Жандармів набирали переважно з мешканців інших регіонів Румунії, під керівництвом офіцерів, що походили зі Старого Королівства. Ці жандарми доволі часто ставали об'єктом ненависті місцевого населення, з огляду на численні зловживання та брутальність поведінки¹³⁵.

На відміну від жандармерії, сігуранца складалася виключно з осіб із Старого Королівства, де місцеве населення працювало на посадах обслуги. Приоритетом для сігуранци була боротьба з більшовицькими агентами, однак брутальні методи не приносили особливих результатів і лише налаштовували проти уряду місцевих мешканців¹³⁶.

Відтак, учителювання стало одним з кількох можливих варіантів працевлаштування вчорашніх студентів. В бессарабських умовах школа виконувала не лише освітні, але і політичні завдання. Як зазначала Ірина Лівезяну: «В Бессарабії вчитель не лише функціонував в межах традиційних завдань з навчання читання, письма та арифметики; радше, від них очікувалося що вони переконують місцеве молдавське населення, що вони є румунами і відповідно навчало б їх»¹³⁷.

Умови життя вчителя тільки сприяли його радикалізації. Постійною проблемою було фінансування шкіл, що не завжди відповідало потребам освітньої системи. Газета «Час», наприклад, порівнюючи зарплатню та обов'язки жандарма й шкільного вчителя і їхні поля відповідальності, зазначала що вчитель знаходився у безумовно невігідному становищі.

---

¹³⁵ Історія державної служби в Україні / відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій та ін.: У 5 т. - Київ: 2009. – Т.2. – С. 138.

¹³⁶ Там само. – С. 142.

¹³⁷ Livezeanu I. Cultural politics in Greater Romania: regionalism, national building and ethnic struggle. – P. 114.

Учитель для румунського уряду був фактично низовим державним службовцем, що мав також державні обов'язки на кшталт участі в діяльності виборчих комісій¹³⁸.

Незадоволення соціальним становищем, економічні труднощі робили можливим навернення до екстремістських організацій. Безробітних в умовах Великої Депресії приваблювала комуністична ідеологія, що активно поширювалася Буджаком за допомогою членів Румунської комуністичної партії, що часто підкреслювали brutальні розправи румунського уряду в своїй агітації та наводили приклад СРСР як країни, де влада належить народу. Радянський Союз робив спроби завоювати серця місцевих жителів і з цією метою, наприклад, постійно постачала електроенергію до міст на Дністрі¹³⁹. Це мало б показати місцевим жителям, що на відміну від «боярської Румунії» прогресивний Радянський Союз може надати всі блага регіону, де перші електростанції були тільки-тільки побудовані наприкінці 1920-х років¹⁴⁰.

Румунський уряд реагував на загальне незадоволення та агресивну політику радянського уряду лише за допомогою репресій. Режим облоги, що обмежував політичну діяльність в Бессарабії, тривав до 1928 року, а вже у 1938 році було встановлено режим королівської диктатури.

Протягом 1930-х років, румунська влада розглядала війну з Радянським Союзом як неминучу. Для кращої підготовки призовників до військової служби, румунський уряд ввів обов'язкову «передвоєнну підготовку» (*pregătirea premilitară*) у 1935 році. Хлопці 18-20 років мали обов'язок у вихідні дні проходити заняття з військової підготовки під керівництвом офіцерів та унтер-офіцерів запасу в спеціальних центрах передвійськової підготовки, а влітку також військові збори, що могли тривати до тижня. Окрім військових тренувань, премілітари також слухали промови про патріотизм та релігію,

---

¹³⁸ Історія державної служби в Україні.— С. 140.

¹³⁹ King Ch. *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*. —, P. 55.

¹⁴⁰ Райнов Б.А. *История Килии*. В 2 т. — С. 101-102.

гігієну та війну. Передвійськова підготовка була спрямована на виховання патріотично налаштованих, дисциплінованих та загартованих громадян Румунського Королівства¹⁴¹. На практиці, військова підготовка премілітарів наражалася на спротив з боку населення. Так, передвійськова підготовка відбирала в села робочі руки в сільськогосподарський сезон. Обмундирування премілітарів та їхнє озброєння повністю лягало на плечі місцевих влад, що вдавалися до введення спеціальних місцевих податків. Нарікання викликало також і ставлення до місцевих жителів з боку унтер-офіцерів зі Старого Королівства: навчання військовій справі зводилося до звичайної муштри¹⁴². Центри передвійськової підготовки привертали увагу екстремістів правого та лівого спрямування. Гардисти на сторінках газет неодноразово схвалювали існування передпризовної підготовки. Так, Легіон Архангела Михаїла за наказом К. З. Кодряну у 1935 році робив спроби влитися до корпусів передвійськової підготовки¹⁴³.

Премілітари були сприятливим ґрунтом для засвоєння ультранаціоналістичної ідеології, однак сам інститут лише передував військовому призову. Всі чоловіки, що досягали 21 року, призивалися на військову службу строком до двох років. В армії призовники засвоювали літературну румунську мову та стройові пісні, а повертаючись забирали свою військову форму та носили її навіть попри заборону¹⁴⁴. Молоді гардисти, що йшли на військову службу, припиняли виконувати свої обов'язки в Легіоні. Однак вони мали можливість зустрічатися з іншими гардистами, що також

---

¹⁴¹ Clark R. European fascists and local activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938) University of Pittsburgh. – P. 248.

¹⁴² Райнов Б.А. История Килии. В 2 т. – С.88-89.

¹⁴³ Clark R. European fascists and local activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938)– P.15-16.

¹⁴⁴ Там само. – P. 249.

проходили військову службу¹⁴⁵. Гардисти, що проходили строкову службу однак і далі залишалися під наглядом поліції. Крім того, в самій армії член Легіону Архангела Михаїла, що продовжував виконувати обов'язки легіонера, міг отримати дисциплінарне стягнення, і тому гардисти переважно намагалися не афішувати свої політичні погляди. Це призводить до проблем при спробі принаймні оцінити вплив військової служби на чисельність Легіону та кількість легіонерів у армії. Однак, Легіон Архангела Михаїла активно експлуатував національний наратив, що ідеалізував військову службу та виступав за покращення постачання та фінансування румунської армії, можна говорити про те, що частина військових, як призовників так і постійний склад армії, були вразливими перед пропагандою ультранаціоналістів¹⁴⁶.

Незадоволеними були практично всі мешканці Буджаку, що сприяло інтересу місцевих мешканців до екстремістських рухів. Головними екстремістськими групами в регіоні були три організації – Комуністична партія Румунії, Ліга Націонал-християнської Оборони та Легіон Архангела Михаїла. Комуністична партія Румунії мала осередки в Ізмаїлі, Карамехметі, Кілії та Вилковому. Вони провадили активну агітаційну роботу серед портових робітників, селян та рибалок і залишалися нечисленними. Так, Райнов зазначав, що осередок комуністів в Кілії налічував 20 осіб і часто зазнавав утисків з боку румунської влади¹⁴⁷. Не завжди маючи можливість входити до однієї організації, мешканці Буджаку могли вступати до інших рухів, чия ідеологія та риторика фактично пропагують дещо радикальніший варіант національного наративу Румунії – ультранаціоналістичних. Праворадикали розраховували, що жандарми та поліцейські Буджаку будуть їх вважати меншим злом, ніж комуністів.

---

¹⁴⁵ Там само. – Р. 250.

¹⁴⁶ Йордакі К. Фашизм у Центрально–Східній Європі. – вип. 21. – С. 54-55.

¹⁴⁷ Райнов Б.А. История Килии. В 2 т. – С. 86.

Цей розрахунок виявлявся невірним – всі екстремістські організації в Румунії викликали недовіру з боку влади. Так, у 1935 році було віддано наказ про проведення перепису членів Залізної Гвардії у зв'язку з утворенням партії «Все для Батьківщини». Іноді командири жандармських постів надсилали відомість про відсутність осередків Залізної Гвардії, але вказували про наявність кузистської організації, ймовірно вважаючи Націонал-християнську партію настільки ж небезпечною, як і Легіон Архангела Михаїла¹⁴⁸.

Буджак як регіон був цікавий легіонерам як регіон на кордоні з головним ворогом – більшовиками. Крім того, незадоволення місцевих жителів їх радикалізувало достатньо для пошуку радикальнішої альтернативи парламентським партіям.

3.2. «Гнізда» Легіону Архангела Михаїла

Легіон Архангела Михаїла складався з чотирьох структур: молодіжної організації «Братства Хреста» (*Frații de Cruce*); «Захисників Легіону» зі старших членів; «Допомоги», що складалася з жінок та виконувала лише допоміжні функції, та Міжнародної секції. Разом ця організація мала очолюватися радою, що складалася з представників організацій християнських студентів та сенату – представників осередків легіонів від кожного округу, що досягли 50-річного віку. Організація мала максимально досягти чисельності 3000 осіб, по 100 в кожному окрузі, але згодом перетворилася на масову політичну силу¹⁴⁹.

Формування осередків Легіону Архангела Михаїла в округах відбувалося після пропагандистської подорожі одного з високопоставлених членів руху з кількома десятками пропагандистів. Зазвичай це був особисто Корнеліу Зея Кодряню з групою легіонерів, що проходили столицею округу в

---

¹⁴⁸ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Спр. 148. – Арк. 33.

¹⁴⁹ Clark R. Holy legionary youth. –Р. 67.

формаціях, показуючи свою дисциплінованість та набожність¹⁵⁰. В досліджуваному регіоні такими центрами округів були два міста – Білгород-Дністровський (Cetatea-Albă) та Ізмаїл.

Бессарабія, як було показано вище, була першим регіоном за межами етнографічної Молдавії, на який спробував поширити свій вплив Легіон Архангела Михаїла. Влітку 1930 року Корнеліу Кодряну планував марш півднем Бессарабії, однак він так і не відбувся. Більш того, Легіон зміг повернутися до ідеї поширення діяльності своєї організації лише кілька років потому.

У 1933 році до Ізмаїлу приїхав Ніколае Тоту, який розпочав агітацію у місті. Високопоставлений член Легіону Архангела Михаїла, Ніколае Тоту був членом румунських праворадикальних рухів принаймні з 1926 року, коли він застрелив єврея. Йому вдалося залучити до легіонерського руху кількох мешканців міста. Згодом він призначив замість себе керівником ізмаїльського осередку Легіону Архангела Михаїла Тита Топеску (Titus Topescu), який зміг розбудувати організацію¹⁵¹. У 1931-1933 роках поліція зареєструвала ще шістьох членів Легіону Архангела Михаїла в Ізмаїлі. У 1938 році в Ізмаїлі перебували під наглядом 46 легіонерів¹⁵².

Фактично, в Ізмаїлі можна говорити про існування двох організацій легіонерів – до заборони 1933 року та після переформатування Легіону Архангела Михаїла у партію «Все для Батьківщини» до парламентських виборів 1937 року, що дещо відрізнялися за складом. На нашу думку, заборона створила сприятливий ґрунт для поширення легіонерської ідеології завдяки симпатії, яку отримали легіонери як патріотична група, що піддавалася гонінням з боку уряду.

---

¹⁵⁰ Там само. – Р. 77-78.

¹⁵¹ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 3.

¹⁵² ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 6 зв.

Етнічний склад праворадикалів у окрузі Ізмаїл на початку 1930-х років залишався доволі однорідним – з восьми членів та симпатиків праворадикального руху семеро були румунами і лише один називав себе етнічним росіянином. Цікаво, що всі семеро румунів так чи інакше походили з території Старого Королівства – двоє з Браїли, один з Галацу, один з Тулчі, по одному походили з Ясс та Телеоману. Місце народження Ніколае Тоту не було зазначено, але він також походив з округу Ясси¹⁵³. Соціальний склад даного осередку був доволі строкатим: 4 студенти, 2 адвокати, 1 конторський службовець, 1 фармацевт.

Протягом 1920-х років для Легіону Архангела Михаїла залишалася нормальною надмірна представленість студентів в складі організації, з огляду на її родовід від студентських асоціацій. Студенти залишалися головними поширювачами праворадикальної ідеології, котрим вдавалося подорожувати на великі відстані залізницею та пішо¹⁵⁴. Тому, не було дивним те, що поліції вдалося зафіксувати чотирьох легіонерів-агітаторів, що були університетськими студентами: троє чоловіків та одна жінка. Двоє з них постійно проживали в Бухаресті, а ще двоє – в Яссах. Вже за кілька років до партії «Все для Батьківщини» в Буджаку входили вісім студентів (три вже зареєстровані в попередній період спостереження і ще п'ять нових членів руху). Цікаво, що поліцейські вказали спеціальність лише одного студента (вивчав право), серед інших вказано лише те, що вони є студентами¹⁵⁵. Тобто, частина легіонерів себе асоціювали не з напрямком навчання, а зі статусом студента.

Випускник університету зазвичай розраховував на те, щоб потрапити на державну службу або до державної інституції. Державна служба

---

¹⁵³ Biografie unui legionar de frunte: Nicolae Totu. // Mișcarea.net. – б. д. / Електронний ресурс: <http://www.miscarea.net/1-totu-bio.htm>, відвідано 11.06.2020

¹⁵⁴ Clark R. Holy legionary youth. –Р. 40.

¹⁵⁵ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 4.

забезпечувала таку особу стабільним джерелом доходу, однак місця в поліції, жандармерії чи чиновницькому апараті зазвичай були зайняті вихідцями зі Старого Королівства. Тому перед місцевою молоддю з вищою освітою існувала лише можливість праці в школі, що була відкрита завдяки реформі освіти та різкому (у понад три рази) збільшенню кількості шкіл в Бессарабії протягом 1920-х років. Однак фактично, погано оплачувана робота шкільного вчителя – будителя румунськості сприяла зацікавленості в праворадикальних рухах. Серед повідомлень поліції за 1934 рік трапляються свідчення про те, що деякі шкільні вчителі, як наприклад Іон Сусяну з Фрумушіки Веке (Frumușița Vechi), були активними членами Залізної Гвардії та займалися індоктринацією студентів. 15 грудня 1934 року він прийшов до примерії (мерії) міста Білгород-Дністровський та тішився з того, що румуни «не допустили прийняття в місті Дуку та Інкульця» (одного з членів румунського уряду) і зрештою легіонери вбили Дуку. Про цей випадок поліцію повідомив Іон Янку, член міської організації кузистів і з цієї причини до його свідчень не поставилися серйозно. Це говорило як про напружені відносини між легіонерами та кузистами, так і про те, що приналежність до праворадикальних організацій могла бути компрометуючою в очах поліцейських¹⁵⁶.

Вчителі для Легіону були корисними з тієї причини, що також дозволяли проникати легіонерській ідеології до шкіл, індоктриновувати учнів під виглядом навчання. Траплялися випадки, коли учні шкіл Буджаку ставали членами Легіону і входили до гнізд в Галаці чи інших регіонів Румунії¹⁵⁷. Так, жандарми в комуні Серата розслідували випадок приналежності до Легіону Архангела Михайла трьох школярів, що були арештовані в місті Галац, оскільки жандарми знайшли в щоденнику одного з галацьких легіонерів нотатку, адресовану цим трьом школярам. Один зі школярів, Думітру

---

¹⁵⁶ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Спр. 148. – Арк. 2.

¹⁵⁷ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Спр. 148. – Арк. 44.

Теодоров, походив з цієї комуні і, отримавши запрошення приєднатися до організації від легіонера з Галацу, погодився і брав участь в маніфестаціях та інших заходах легіонерів. На жаль, на визначенні приналежності школярів до Легіону Архангела Михаїла справа обривається¹⁵⁸.

Окрім студентів, вчителів та учнів, Легіон Архангела Михаїла також залишався привабливим і для приналежних до середнього класу осіб. Наприклад, його членом був адвокат Костянтин Беленіка, котрий входив до ізмаїльської організації Легіону Архангела Михаїла в 1931-1933 роках¹⁵⁹. Економічна криза лише поглибила проблеми представників вільних професій, що були змушені конкурувати за вкрай обмежений ринок юридичних послуг чи медичної практики. Медики, інженери та юристи румунської національності були зацікавлені в обмеженні доступу до вищої освіти для євреїв, розглядаючи їх своїми конкурентами.

Всі румуни, яким виповнився 21 рік, були зобов'язані пройти військову службу¹⁶⁰. Парамілітарний Легіон також, подібно до інших організацій праворадикального типу, заохочував своїх членів до вступу до війська, розглядаючи військову дисципліну одним з чинників формування «нової людини». Доволі часто, в мемуарах можна знайти свідчення, що саме військова служба протягом двох років перетворювала селянина на румуна, наділяючи його рисами, характерними для румунського націоналіста. Адріан Брундарію узагальнив думку селян, що молодь «повертається спокійнішою, впевненішою, дисциплінованішою, більш ввічливою та більш зібраними. Вони краще розмовляли румунською, майже літературною, мовою. Вони працювали старанніше та співали пісень, яких навчилися в казармах»¹⁶¹. Тому, не дивно, що деякі з солдат та унтер-офіцерів румунської армії після

---

¹⁵⁸ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Спр. 148. – Арк. 43.

¹⁵⁹ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – С. 18. – Арк. 2 зв. - 3.

¹⁶⁰ Clark R. Holy legionary youth. – P. 248.

¹⁶¹ Clark R. European fascists and local activists. – P.249.

повернення зі служби ставали членами Легіону Архангела Михаїла, як от старший плутоньєр (plutonier-major) Георге Ангелеску, в будинку якого збиралися гардисти¹⁶². Важко сказати, наскільки військовий досвід був важливим чинником для сприйняття колишніми військовими ідеології Легіону Архангела Михаїла. В списках членів Легіону можна побачити як колишніх солдат румунської армії, так і тих, хто не проходив військову службу. Однак, в деяких випадках можна побачити, прямі факти членства принаймні офіцерів запасу у Легіоні Архангела Михаїла¹⁶³.

Військовослужбовці не могли брати участь в діяльності будь-яких політичних організаціях¹⁶⁴. Але на практиці військові продовжували підтримувати праворадикальні рухи. Принаймні один легіонер з Ізмаїлу, Віктор Пояме (Poiamă Victor), брав участь у легіонерському русі в Бреїлі перед своїм призовом до румунської армії, але потрапив до 28 піхотного полку, що дислокувався поблизу Ізмаїлу, а після служби в армії продовжував брати участь в діяльності легіонерських організацій¹⁶⁵. Можна також помітити свідчення участі солдатів 3 армійського корпусу, частина підрозділів якого дислоковувалась у Буджаку, у праворадикальних рухах¹⁶⁶. Легіонери також здійснювали спроби потрапити до правоохоронних структур або індоктринувати їхніх членів, попри заборону для військових та поліцейських на політичну діяльність. Жандарми іноді підозрювалися своїм керівництвом в симпатіях до Легіону, якщо легіонери опинялися в їхньому колі спілкування, як це відбувалося з жандармом Іоном Рошкою (Ion Roșca), котрий до того, як стати жандармом, входив до Легіону Архангела Михаїла.

---

¹⁶² ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. –С. 148. – Арк. 78.

¹⁶³ Там само. – Арк. 53.

¹⁶⁴ Clark R. Holy legionary youth. –Р. 266.

¹⁶⁵ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. –С. 18. – Арк. 4зв.

¹⁶⁶ ДАОО. –Ф. 889. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 3.

Про його приналежність до Легіону повідомив керівник посту у відповідь на прохання зазначити партійні симпатії жандармів¹⁶⁷.

Серед членів руху, за якими було встановлено нагляд, не можна побачити жодного селянина, попри те, що протягом 1930 року в окрузі дві третини населення складали мешканці сіл. Крім того, помітним є той факт, що всі (за одним винятком) з членів та симпатиків Легіону Архангела Михаїла в Ізмаїлі мали професії, обіймати які могли виключно особи з принаймні повною середньою освітою у регіоні, де показник грамотності за переписом 1930 року лише наближався до позначки в 30%¹⁶⁸.

У 1938 році свобода діяльності для членів Легіону Архангела Михаїла в регіоні завершилася зі встановленням режиму королівської диктатури. Перехід від відносної демократії до авторитарного уряду супроводжувався заборонами на здійснення будь-якої політичної активності. Діяльність інших політичних партій з цього часу опинилася у віданні командирів армійських корпусів, які протягом 1938 року вводили заборони на проведення політичної агітації їх членами.

У Буджаку діяльність праворадикальних політичних партій обмежувалася Розпорядженням командування №13 3 армійського корпусу¹⁶⁹. Відповідно справи осіб, що були запідозрені у веденні агітації на користь легіонерських організацій, розглядав військовий трибунал 3-го армійського корпусу. Атмосфера стала неприхильною для праворадикальних рухів, які, цитуючи Стенлі Пейна, «не могли функціонувати подібно до комуністів як повстанський рух, але радше діяли як широкі європейські націоналістичні рухи, що потребували свободи для мобілізації масової підтримки – свободи,

---

¹⁶⁷ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – С. 91. – Арк. 51.

¹⁶⁸ King Ch. The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture. – P. 42.

¹⁶⁹ ДАОО. – Ф. 889. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 3.

що могли надати в умовах подібних або приблизно подібних до ліберальної демократії»¹⁷⁰.

З метою перехоплення соціальної бази у легіонерів, король Кароль II створює Фронт Національного Відродження (Frontul Renașterii Naționale, FRN), що став єдиною легальною політичною партією в країні та використовував подібні до Легіону Архангела Михаїла форми організації та пропаганди. Однак, не маючи стрижневої та цілісної ідеології, Фронт існував переважно за рахунок використання адміністративного ресурсу та частини осередків «історичних» партій – Націонал-Селянської та Націонал-Ліберальної¹⁷¹.

Незважаючи на заборону, дезорганізовані члени Легіону Архангела Михаїла продовжували вести пропаганду «від будинку до будинку», дотримуючись правил конспірації. Але в деяких випадках вони порушували ці правила. Доволі показовим є приклад одного з молодих членів Легіону, Віктора Стоїнова, мешканця Чіїшії (округ Білгород-Дністровський), справа якого була тісно пов'язаною зі вбивством А. Калінеску. Кейс Стоїнова є показовим, оскільки демонструє наскільки важливою навіть для представника національної меншини могла бути самоідентифікація як представника ультранационалістичного руху.

О 10 годині ранку 22 вересня 1939 року, наступного дня після вбивства прем'єр-міністра Арманда Калінеску, електромеханік Віктор Стоїнов прийшов до велосипедної майстерні в Ізмаїлі по вулиці генерал-ад'ютанта Флореску 38. Стоїнов увійшов до майстерні напідпитку, де сказав двом особам, що знає про те, що прем'єр-міністра вбили легіонери, а сам він знає тому, що є членом Легіону вже чотири роки. Цікаво, що один зі свідків, старшина артилерії, показав Стоїнову, що той сказав забагато. Після цього

---

¹⁷⁰ Payne St. A History of Fascism, 1914-1945. – London: Routledge, 2003. – P. 485.

¹⁷¹ Там само. – P. 288.

військовий схопив велосипед та втік¹⁷². Свідки повідомили про подію вже 23 вересня і того ж дня фігурант справи склав зізнання. Більш того, згідно з румунським законодавством, силовики мали б у максимально стислі строки розглядати дану справу. Однак, арешт Віктора Стоїнова відбувся лише 3 жовтня, а вирок військового трибуналу, що мав право виносити вирoki протягом наступних 72 годин з часу арешту, для якого були підстави, було винесено лише 31 жовтня¹⁷³.

На нашу думку, причиною повільного вирішення справи було небажання поліцейських виконувати безпрецедентний наказ, який був реакцією на вбивство прем'єр-міністра. Відповідно до цього наказу, поліцейські та жандарми мали стратити всіх членів Легіону Архангела Михаїла, що перебували в ув'язненні, а також по дві-три особи з кожного округу. Протягом кінця вересня – початку жовтня 1939 року було вбито 252 члени легіонерських організацій¹⁷⁴.

На допиті Віктор Стоїнов зізнався, що протягом 3-4 років він був членом Націонал-християнської партії. Більш того, він заявив, що там виконував обов'язки ланчієра, тобто члена парамілітарного крила НХП. Принагідно зауважимо, що його показання були відбиті в журналі обліку членів НХП, де його, щоправда, під ім'ям росіянина Віктора Стоянова (подібна описка в прізвищі трапляється в одному зі свідчень у справі) вказали членом організації¹⁷⁵.

Зміна відбулася також не лише в свідченнях про приналежність до Ліги. На початку слідства Віктора Стоїнова чиновники жандармерії записували як

---

¹⁷² ДАОО. – Ф. 889. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 5.

¹⁷³ Там само. – Арк. 21.

¹⁷⁴ Voia L. Capcanele istoriei: Elita intelectuală românească între 1930 și 1950. – București: Humanitas, 2012. – P. 136.

¹⁷⁵ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 13 зв.

етнічного болгарина¹⁷⁶, тоді як військовий трибунал в анкеті вказував його як румуна¹⁷⁷. Тобто, етнічний болгарин міг входити до румунської ультранационалістичної організації, що змінив етнічну приналежність лише під тиском режиму королівської диктатури.

На нашу думку, Стоїнов назвав себе членом Націонал-християнської партії для того, щоб пом'якшити вирок трибуналу. Члени Націонал-християнської партії, які протягом короткого часу навіть фомували уряд безпосередньо перед проголошенням королівської диктатури, могли користуватися більшою прихильністю, ніж члени інших організацій. Справа Стоїнова розглядалася ще до «тихої реабілітації» легіонерів режимом Кароля II і під час останньої конфронтації між королем та легіонерами, тому ця тактика могла бути успішною. Зрештою, Віктора Стоїнова суд визнав винним у членстві у Легіоні Архангела Михаїла і засудив до 2 місяців ув'язнення в міській в'язниці¹⁷⁸.

Окрім справи В. Стоїнова, військові встигли розглянути ще принаймні дві справи, що стосувалися членів Легіону Архангела Михаїла, однак вони, не дійшли до суду. Принагідно варто зауважити, що з трьох членів праворадикального руху, що були фігурантами цих справ, лише один мав румунське етнічне походження¹⁷⁹, Віктор Стоїнов себе вказував етнічним болгариним, а у ще одного національність не вказана¹⁸⁰. Вже сама кількість розслідувань причетності до Легіону демонструє нечисленність його стійких прихильників у місті. Переважно, справи порушувалися проти вже встановлених членів Легіону, що продовжували, попри заборону, агітацію на

---

¹⁷⁶ ДАОО. – Ф. 889. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 4.

¹⁷⁷ Там само. – Арк. 11.

¹⁷⁸ Там само. – Арк. 23.

¹⁷⁹ Так само.

¹⁸⁰ ДАОО. – Ф. 889. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2.

користь Легіону Архангела Михаїла. В червні 1940 року до Бессарабії ввійшли частини Червоної Армії і праворадикальний рух втратив будь-яку можливість для продовження своєї діяльності.

Отже, протягом 1930-х років Легіон Архангела Михаїла в Буджаку залишався невеликою організацією, що переважно складалась з румунів, які походили зі Старого Королівства. У той же час, необхідно розуміти, що доступ до румунських праворадикальних організацій був відкритий не лише для етнічних румунів чи місцевих молдаван. До ультранаціоналістичної організації могли вступати і представники етнічних меншин – росіяни, українці, болгары та вірмени. Мотивацією для вступу було бажання продемонструвати свою лояльність якщо не до румунської держави, то до румунської нації.

3.3. Осередки Ліги Націонал-християнської Оборони

Якщо діяльністю Легіону Архангела Михаїла румунські правоохоронні органи неухильно цікавилися протягом всіх тридцятих років, Ліга з'являлася в звітах поліції та жандармерії порівняно рідко. Зокрема, відомості про неї починали збирати лише під час безпосередніх пропагандистських акцій чи внаслідок скоєння її членами злочинів проти громадського порядку. Оскільки ЛНХО певний час була материнською організацією для Легіону Архангела Михаїла та обидві праворадикальні групи мали одну й ту ж аудиторію, соціальний зріз їх організацій мав би бути ідентичним. На практиці ж різниця в ідеології призводила до різниці в національному та етнічному складах в осередках¹⁸¹.

---

¹⁸¹ Пушкарьов В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. – С. 49.

Ядром ЛНХО були члени християнських студентських асоціацій. Кларк зазначає, що для багатьох румунських антисемітів навчання в університеті дозволило набути певний рівень грамотності, необхідний для розуміння більш складної, приправленої науковоподібною мовою, аргументації Александру К. Кузи¹⁸². У той же час приналежність до студентства означала можливість проживання у великому місті в гуртожитку та користування пільговим проїздом залізницею задля відвідування антисемітських заходів по всій країні. Тому, в багатьох випадках, студентами в міжвоєнній Румунії могли себе називати особи, що були виключені чи давно закінчили своє навчання¹⁸³.

Радикалізовані студенти, таким чином, ставали основою для бойової організації Ліги, ланчієрів. Ланчієри нерідко були ініціаторами погромів та атакували єврейські магазини¹⁸⁴. Тому не дивно, що центрами діяльності членів Ліги протягом всього міжвоєнного періоду залишалися університетські міста.

З огляду на відсутність в регіоні Буджаку того періоду університетів, студенти в регіоні були нечисленною групою. Зазвичай, переважно ці студенти були пов'язані з найближчими університетськими містами: Чернівцями, Яссами, Кишиневом або Бухарестом. Такі студенти могли б виконувати свої функції в складі ЛНХО лише в період між заняттями, повертаючись на час канікул додому, або ж ігноруючи повністю навчальний процес заради політичної діяльності і цим наражаючи себе на небезпеку виключення з університету.

Студенти, таким чином, не могли себе повністю присвятити агітації на місцях. Натомість вони залишалися своєрідними зв'язківцями між великим містом та румунським селом. Масова політична партія в Румунії у той час

---

¹⁸² Clark R. Holy legionary youth. –Р. 31.

¹⁸³ Там само.–Р. 75.

¹⁸⁴ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 360.

потребувала мобілізації селян, і ЛНХО, на відміну від регіональних осередків Залізної Гвардії в Буджаку, спромоглася це зреалізувати. На це нам вказує справа Харжу Афанасія, румунського селянина, котрий після заборони праворадикальних рухів у 1934 році продовжував займатися праворадикальною агітацією в своєму селі¹⁸⁵. Він був заарештований, оскільки сказав місцевому мешканцю після поминальної служби за прем'єр-міністром Дукою що він, Афанасіу Харжу, вбив Дуку. В ході допитів виявилось, що він був головою партійної організації Ліги Націонал-християнської Оборони в селі Карачіка (нині – с. Мирне в Кілійському районі) поблизу Кілії¹⁸⁶. Разом з ним були арештовані 13 членів Ліги¹⁸⁷. В трибуналі розглядалася лише справа Афанасія Харжу, якого звинувачували в порушенні громадського спокою. Суд не зміг вирішити, чи порушив Харжу закон (твердження свідків не дозволяли встановити чи дійсно Харжу сказав, чи хтось інший з натовпу), але зрештою 23 березня 1934 року Афанасія Харжу визнали невинним, а провадження справи припинили¹⁸⁸.

Селяни в деяких сільських партійних осередках (наприклад, в Карамехметі) в Буджаку складали до понад 90% членів організації¹⁸⁹, однак самі селяни не завжди мали достатній багаж знань для повного сприйняття науковоподібної ідеології А. К. Кузи і тому не могли очолювати партійні осередки, залишаючись рядовими членами руху. Лідерами кузистів ставали зазвичай освічені мешканці села чи містечка, торгівці чи представники вільних професій.

---

¹⁸⁵ ДАОО. – Ф. 839. – Оп. 1. – Спр. 1, Арк. 1.

¹⁸⁶ Там само. – Арк. 57.

¹⁸⁷ Там само. – Арк. 2.

¹⁸⁸ Там само. – Арк. 58.

¹⁸⁹ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 130.

Національний склад організації часто визначити доволі складно. В багатьох документах поліцейські чиновники можуть фіксувати соціальний чи подружній стан, вік та статус всередині організації, але не вказувати етнічне походження. У деяких джерелах взагалі були вказані лише прізвища та статус всередині Націонал-християнської партії. Крім того, в центрі уваги жандармерії та сігуранци залишалися переважно небезпечні для суспільного стану політичні сили (наприклад, Легіон Архангела Михаїла чи комуністичні осередки). Націонал-християнська партія як антисемітська організація, що планувала змінити суспільний стан засобами парламентської боротьби, сприймалася румунською владою куди прихильніше¹⁹⁰.

Відповідно до звітів поліції міста Ізмаїл, до Націонал-християнської партії в Ізмаїлі належало 50 осіб різної національності. Серед них було лише десятеро етнічних румунів, з яких і складалося ядро членів партійної організації. Вони переважно належали до керівництва організації, обіймаючи посади голови, заступника голови партії в окрузі та командира ланчієрів, парамілітарного крила партії. Серед решти ж місцевих членів Націонал-християнської партії переважну більшість (38 осіб) складали особи, записані як росіяни. До росіян, ймовірно, записана значна кількість українців, з огляду на присутність й питомо українських за походженням прізвищ серед росіян-членів організації – (Олексій Емельянов, Діонісій Серебряков, Іоан Самарський, Теодор Андреев, Думітру Ніколов, Іоан Ф. Блошенко, Іон Алексеенко). У той же час, всі представники меншин були зазначені поліцією як пересічні члени організації¹⁹¹.

Соціальний склад Ліги та згодом Націонал-християнської партії (після її створення у 1935 році) в Ізмаїлі також був доволі строкатим. Найбільшою групою прихильників цієї антисемітської партії були представники вільних

---

¹⁹⁰ Schmitt O., Corneliu Zelea Codreanu. *Ascesiunea și căderea «Căpitanului»* – P. 197.

¹⁹¹ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19, – Арк. 14 зв.

професій, яких було 20 осіб. Крім того, окремо від них було записано вчителів (1 особа), юристів (2 людини), 1 художник та 1 православний священник¹⁹².

Характерною рисою даного осередку можна вказати порівняно невелику кількість робітників, які склали 19% членів організації в Ізмаїлі¹⁹³. Поступова індустріалізація та модернізація Румунії відбувалася протягом всього міжвоєнного періоду, зачіпаючи всі без виключення регіони. В Ізмаїлі існувала промисловість, що обмежувалася переважно підприємствами будівельної, легкої та харчової промисловості. Робота на таких фабриках не вимагала високої кваліфікації і могла виконуватися селянами. Така специфіка промисловості, характерна також і для інших частин Румунського королівства, призводила до утворення перехідного класу «робітників» (*muncitori*), що не поривали остаточно контакти з селом і поперемінно працювали на селі та в місті¹⁹⁴. Ідеологи праворадикальних рухів також не бачили різниці між працівниками промислових підприємств та селянами, часто адресуючи свої повідомлення до широкої групи «людей праці».

У той же час, до категорії робітників не були включені м'ясники (4 особи), кравці (4 особи), електрики (4 особи) та перукарі (3 особи) – особи, що або мали власну справу, або ж мали спеціальну освіту, що вивищувала їх у порівнянні з неосвіченими робітниками¹⁹⁵.

З документів також стає відомим факт приналежності до партії високопоставлених членів православного кліру. Наприклад, в Ізмаїлі протягом 1934-1935 років окружним президентом партії був священник, надісланий

---

¹⁹² ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19, – Арк. 9-16.

¹⁹³ Там само.

¹⁹⁴ Clark R. Holy legionary youth. –Р. 85.

¹⁹⁵ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 12.

НХП з Бельців - Авраам Русу. Він приїжджав до міста лише час від часу з іншими членами центрального органу НХП Бессарабії в Кишиневі¹⁹⁶.

Приклад Кілії є показовим для успішного осередку партії, що спромігся навіть делегувати до парламенту свого представника. У 1936 році, за наказом Поліції Бессарабії, було складено списки членів Націонал-християнської партії. Поліції вдалося укласти список з 37 членів організації, більшість з яких проживала в Кілії. Хоча список є непридатним для визначення етнічної приналежності (з огляду на відсутність графи «національність» в списку), поліцейські чиновники все-таки зазначали професію кузистів¹⁹⁷.

Президентом Націонал-християнської партії в Кілії був Феодор Данчук (Feodor Danciuc)¹⁹⁸, а сама організація залучала до своїх лав інших етнічних українців, що мали вищу освіту, наприклад, спеціалістів-топографів. Організація діяла доволі успішно, і в 1933 році вона отримала свого депутата до Палати Депутатів, яким став адвокат зі Старої Кілії Галацького округу - Думітру Хайонудакі (Dumitru Haionudache)¹⁹⁹.

Кілії вдалося мобілізувати політичну підтримку для обрання депутата до парламенту, але кількість членів партії залишалася незначною як для міста з населенням в 16900 осіб. З 37 членів партії в місті проживало 34 громадяни. Соціальний склад членів був доволі строкатим: 14 робітників, 10 представників вільних професій, 5 кравців, 1 механік, 1 коваль, 1 вчитель та двоє представників інших професій²⁰⁰. Цікавим фактом є приналежність до руху робітників – категорія, яка з великою долею ймовірності означає портових вантажників – працівників найбільшого підприємства міжвоєнної

---

¹⁹⁶ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 243.

¹⁹⁷ Там само. – Арк. 108.

¹⁹⁸ Там само. – Арк. 120.

¹⁹⁹ Там само. – Арк. 108.

²⁰⁰ Там само.

Кілії, на якому працювало близько двох тисяч робітників²⁰¹. Протягом 1930-х років, з початком Великої Депресії, порт періодично простоював без роботи, внаслідок чого робітники що не одержували платні, зверталися до більш радикальних політичних груп, ніж традиційні професійні спілки²⁰².

В інших містах Буджаку членів антисемітської Націонал-християнської партії було зафіксовано ще менше, хоча немає впевненості в тому, що поліція зафіксувала всіх членів НХП в місті. Щоправда, в окремих випадках повідомлення з інших джерел підтверджують дані звітів поліції. Так, кількість зареєстрованих членів Націонал-християнської партії поліцією співпадає зі списком, поданим Тимчасовою Радою Керівництва НХП в Болграді²⁰³. В обох випадках йдеться лише про одного болгарина – шкільного вчителя та офіцера запасу, що входив до осередку Ліги. Інші ж члени організації в місті, де переважно мешкали етнічні болгари, складали особи з питомо румунськими прізвищами (Думітру Гілія, Думітру Віле, Іліє Попа, Георге та Думітру Міхелчану). У той же час, згаданий болгарин, Іван Попов, протягом кількох місяців 1936 року піднімається у статусі від простого члена організації до заступника голови політичної партії в місті. Але головою політичної партії залишався етнічний румун, Ніколае Стенеску (Nicolae Stănescu). В професійному плані Ніколае Стенеску був виноробом, що народився у Бреїлі²⁰⁴. Є й інформація про інших членів. Так, Думітру Гілія був ще одним виноробом. Іліє Попа, Георге та Думітру Міхелчану були сільськогосподарськими працівниками, в НХП та її Раду входив чабан Думітру Віле. Найстаршим був Іліє Попа, якому було 58 років, наймолодшим – Думітру Гілія, 25 років, переважній більшості членів вже виповнилося 40

---

²⁰¹ Райнов Б. История Килии. В 2 т. – С. 100.

²⁰² Там само. – С.. 76-77.

²⁰³ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 94.

²⁰⁴ Там само. – Арк. 102.

років²⁰⁵. Це говорить про те, що члени НХП ще пам'ятали період Російської імперії, коли в Бессарабії активно діяли потужні антисемітські рухи на кшталт «Чорної сотні», що сприяло прийняттю антисемітських поглядів.

Специфіка Буджаку полягала в тому, що більшість виборців проживала не в нечисленних містах, а продовжувала мешкати в селах, займаючись традиційними для своєї етнічної групи сільськогосподарськими заняттями. А тому в міжвоєнній Румунії, успіх тієї чи іншої політичної сили визначався здатністю до мобілізації підтримки серед селян. Окрім того, аналізуючи політичну активність селян, слід враховувати і той факт, що для багатьох з них вона часто обмежувалася виборчим періодом, коли мешканці сіл могли продемонструвати своє незадоволення, голосуючи за радикальну політичну силу і повертаючись до голосування за історичні партії на наступних виборах або ж повністю ігноруючи політичну боротьбу²⁰⁶.

Націонал-християнській партії вдалося залучити до своїх лав буджацьких селян. Наприклад, в селі Карамехмет (нині с. Шевченкове Кілійського району) серед 50 членів партії селяни склали 48 осіб, а ще дві особи були торговцями. Майже всі члени цієї організації назвалися етнічними росіянами (в наступних переписах населення село буде зазначатися як переважно українське), лише один проголосив себе німцем, він ймовірно походив з громади місцевих баптистів. Також, всі ці мешканці мали не більше ніж 4 класи освіти²⁰⁷. Для порівняння, в 1932 році в селі існувала комуністична організація чисельністю в 20 осіб²⁰⁸. Загальне ж населення в селі Карамехмет складало 4261 особу згідно з загальним переписом 1930 року²⁰⁹. Тобто,

---

²⁰⁵ Так само.

²⁰⁶ Clark R. Holy legionary youth. –P. 81.

²⁰⁷ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1, – Спр. 19. – Арк. 130-131.

²⁰⁸ Райнов Б. История Килии. В 2 т. – С. 89.

²⁰⁹ Recensământul general al populației româniei din 29 decembrie 1930, Vol. II: Neam, limba maternă, religie. – București, 1930. – P. 264.

мешканці села переважно залишалися індивідуальними до обох екстремістських рухів, що в цілому було характерним для пересічних селян міжвоєнної Румунії.

Навіть такі партійні організації, як у Карамехметі були радше винятком, аніж правилом. В іншому, селі Енікьой (нині – в Республіці Молдова), існував осередок зі щонайменше п'яти осіб, всі з яких були селянами, що мали 3-5 класів освіти²¹⁰.

Якщо говорити про загальну кількість прихильників Ліги Націонал-християнської Оборони в регіоні, висновки можуть бути доволі суперечливими. З одного боку, можна побачити доволі потужні організації антисемітів в деяких містах та селах, що були населені етнічними росіянами та українцями. В деяких випадках, етнічні українці можуть майже повністю складати місцеві осередки кузистів, без керівництва з боку румуна – місцевого чи з іншого населеного пункту.

З іншого боку, керівництво партії тяжіло все-таки до призначення етнічних румунів на чоло політичної організації в місті. У випадках, коли існував шанс на отримання депутатського мандату для партії, кузисти могли піти на призначення на посади місцевих осередків іногородніх громадян Румунії, як це відбувалося в Кілії.

Дуже складно сказати, які міркування схиляли деяких представників національних меншин до вступу в праворадикальні рухи, більшість членів яких по країні складали етнічні румуни. Для відповіді на це питання необхідно звернутися до специфіки румунської політики в регіоні.

Справа в тому, що румунські чиновники ставилися до місцевого населення з недовірою, не вважаючи лояльною будь-яку етнічну групу, крім румунів зі Старого Королівства. До євреїв це ставлення диктувалося традиційними стереотипами. Росіяни румунами сприймалися як «перевдягнені більшовики», а погорда багатьох освічених росіян до

---

²¹⁰ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк.92.

румунської мови місцеву владу просто драгувала. Українці та росіяни часто сприймалися урядовцями як члени однієї російської нації, а національно свідомі українці неминуче розглядалися крізь призму ОУН. Болгарська національна держава сприймалася як потенційний ворог, а молдаване не склали більшості в регіоні й іноді більш прихильно ставилися до російської культури, а свою рідну мову не вважали придатною до здобуття освіти²¹¹.

Попри подібне ставлення, румунський національний наратив, що базувався на концепті етнічної нації, просто не міг не вплинути на світогляд національних меншин. Ірина Лівезяну писала, що для молдаван і представників інших етносів, що вважалися підозрілими, важливою була необхідність маніфестації власної лояльності²¹². Королівство Румунія в міжвоєнний період активно просувала національний наратив, що проголошував побудову етнічної нації невідворотною. Відповідно, доволі часто представники етнічних меншин у своїх зверненнях до уряду використовували націоналістичну риторику, прохаючи про відкриття нової школи або читальні. За допомогою цієї риторики, часто українці, євреї чи болгари могли себе називати румунами, що забули рідну мову і прохати уряд про допомогу в справі повернення румунськості. Навіть більш того, прохачі могли приймати антисемітську риторику, наслідуючи звичне ставлення до євреїв з боку румунських державних діячів²¹³.

На нашу думку, для місцевих жителів вступ до праворадикальної організації був способом демонстрації власної лояльності до румунської нації. І в певних випадках, румунські поліцейські закривали очі на членство у праворадикальних організаціях, вважаючи їх за менше зло, ніж комуністичні. Більш того, до певної міри поліцейські чиновники могли вважати румунських праворадикалів ситуативними союзниками в регіоні, що межує з безумовним

---

²¹¹ King Ch. *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*. – P. 44.

²¹² Livezeanu I. *Cultural politics in Greater Romania*. – Ithaca, 1995. – P. 111.

²¹³ Там само. – P. 117-118.

“Ворогом”, який постійно вимагає «повернення» Бессарабії до Радянського Союзу. В умовах «відносної демократії» члени Націонал-християнської партії могли розраховувати якщо не на повне виправдання своїх дій румунськими силовиками, то принаймні на симпатію до «патріотів» з боку румунського суспільства²¹⁴.

Натомість, в соціальному плані, партія залишалася партією протестного електорату. Члени цієї антисемітської організації переважно склалися з тих прошарків населення, що чи не найбільше постраждали від Великої Депресії – робітники, селяни та дрібні власники.

Підводячи підсумки, варто зазначити що Націонал-християнська партія завдяки розмитішій ідеології змогла залучити до своїх лав не лише етнічних румунів, але також і представників інших етнічних меншин. В соціальному плані, Націонал-християнській партії вдалося проникнути до села в Буджаку та закріпитися в ньому. Легіон Архангела Михаїла залишився переважно румунською та міською політичною силою з превалюванням представників інтелігенції.

Антисемітизм Ліги Націонал-християнської Оборони виявився привабливішим для селян та городян Буджаку, ніж ідеологія Легіону Архангела Михаїла. Цьому сприяли кілька чинників: по-перше, Ліга мала дещо більшу свободу діяльності у справі агітації, випадки обмеження політичної діяльності членів Ліги Націонал-християнської Оборони пов’язані з заборонаю Легіону Архангела Михаїла. По-друге, Легіон Архангела Михаїла в регіоні зі змішаним етнічним населенням робив ставку на етнічних румунів та молдаван. Натомість кузисти пропонували союз всім етнічним меншинам проти євреїв, попри те що їхня політична діяльність пізніше спричинить втрату впливу цих етнічних мешнин.

Селяни Буджаку, що опинилися в румунській державі, були змушені задля демонстрації своєї прихильності до нової батьківщини обирати

---

²¹⁴ Livezeanu I. Cultural politics in Greater Romania. – Ithaca, 1995. – P. – 117.

політичні сили, що говорили однією націоналістичною мовою з румунським чиновником. Голосуючи за один із політичних рухів, болгарський, російський чи український селянин частіше робили ставку на ту політичну силу, що визнавала за ними право на власну ідентичність та чия програма викликала б асоціації з російськими праворадикальними організаціями початку ХХ століття. Ймовірно, в Білгород-Дністровському окрузі їхня ставка на націоналістичну риторіку дозволила Націонал-християнській партії залучатися підтримкою представників етнічних меншин за сприяння органів місцевої влади. На це вказує менша кількість матеріалів по Білгород-Дністровському окрузі та більший успіх кузистів на виборах 1937 року.

Розділ 4. Агітація та пропаганда праворадикальних організацій

4.1. Форми агітації Легіону Архангела Михаїла

Праворадикальні організації протягом 1930-х років діяли в режимі, який Лучіан Бойя назвав «режимом відносної демократії»²¹⁵. В міжвоєнній Румунії до виборів 1937 року перемогу завжди одержувала партія, якій румунський король надавав право формувати уряд за допомогою адміністративного ресурсу та примусу. Попри фактичну нефункціональність румунського парламентаризму, парламентські вибори залишалися важливим способом мобілізації своїх прихильників²¹⁶.

Румунським ультраціоналістам доводилося проводити агітацію в період, коли засоби технічної пропаганди тільки робили свої перші кроки. Румунське радіо вперше було використане для проведення агітації лише під час виборів 1937 року прем'єр-міністром²¹⁷. Тому членам праворадикальних рухів доводилося покладатися на традиційні засоби усної та друкованої пропаганди – листівки, газети, вуличні зібрання та маніфестації, агітацію на робочому місці та систему трудових таборів. Про все це йтиметься нижче.

Відкриті вуличні маніфестації для членів Легіону Архангела Михаїла в Буджаку були недоступні з огляду на тиск з боку румунської влади²¹⁸. Тому, якщо в інших регіонах Румунії члени Легіону могли здійснювати марші у військовій формі, в Бессарабії та Буджаку вони були змушені утримуватися від таких форм агітації.

---

²¹⁵ Boia L. *Carpanele istoriei: Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*. – București, 2012. – P. 7.

²¹⁶ Clark R. *Holy legionary youth*. – P. 96.

²¹⁷ Болован И., Поп И.-А. (координаторы) и др. *История Румынии*. – Москва, 2005. – С. 578.

²¹⁸ Schmitt O. Corneliu Zelea Codreanu: *Ascensiunea și Căderea «Căpitanului»*. – P. 118.

Крім того, перед членами Легіону існувала ще проблема легальності діяльності. Постійно балансуючи між функціонуванням як нормальної політичної партії та заборонаю, Легіон був змушений адаптуватися до цього нестійкого існування між парламентською силою з парамілітарним крилом та терористичною організацією. Відповідно, для того, щоб зменшити кількість підстав до чергового розпуску, легіонери були змушені до вивірення своєї пропаганди, переважно використовуючи натяки, але не безпосередню декларацію своїх поглядів²¹⁹.

Поширення друкованої продукції залишалося для Легіону Архангела Михаїла головним засобом пропаганди. Легіонери поширювали листівки, газети та фотографії. Спершу, друкована продукція для агітації продукувалася децентралізовано. Так, у 1931 році за замовленням Ніколае Тоту було вироблено спеціальний плакат для чотирьох округів східної Румунії (Галац, Тулча, Бреїла, Ізмаїл). Цей досвід легіонери вважали вдалим, оскільки це дозволяло пришвидшити виробництво пропагандистських плакатів. Під час кампанії 1933 року Ніколае Тоту буде отримувати замовлення на друк спеціальних памфлетів для інших регіонів Румунії, наприклад, того ж округу Бреїла²²⁰. Пізніше, для здешевлення виробництва плакатів, його централізують. Так, замовлення на плакати та памфлети надсилалися до Бухаресту, вул. Гутенберга 3, де знаходився штаб Легіону Архангела Михаїла, так званий Зелений дім (Casa Verde)²²¹.

Під час виборів 1932 року, Легіон Архангела Михаїла робив спробу взяти участь у парламентських виборах під назвою «Група К. З. Кодряну» (Gruparea C. Z. Codreanu). В цей час округом Ізмаїл поширювався спеціальний плакат румунською мовою, що закликав румунів чотирьох округів - Ізмаїл, Бреїла, Тулча та Галац - слідувати за прикладом жителів жудеців Нямц та

---

²¹⁹ Clark R. Holy legionary youth. – P. 150.

²²⁰ Clark R. European fascists and local activists. – P. 144.

²²¹ ДАОО. – Ф. 889. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 13.

Тутова та обрати до парламенту депутата від Залізної Гвардії (див. додаток 3). Організація обіцяла покарати «політиків, що займалися антинародною діяльністю», та тих, хто збагачувався коштом державного бюджету²²². Додатково, легіонери створили список тих, хто мав бути засудженим до страти за маніпуляції державними грошима²²³.

Під час виборів 1937 року легіонери випустили плакат, що представляв собою колаж, в якому вони показували свою безкорисну працю в таборах праці. Об'єкти в колажі можна поділити на три частини. Верхню частину займають зображення будівництва – ними є три церкви та одна багатоповерхова будівля. Всі ці будови є незавершеними, так само як і будівництво «Великої Румунії». В центрі можна побачити роботу легіонерів в таборах та її результати у вигляді зібраної цегли та викладеного камінням двору. Останньою групою є строї легіонерів. По обидва боки від композиції працюючих легіонерів струнко стоять два строї чоловіків. Ці легіонери символізують готовність до праці та захисту румунськості. Над строєм зліва можна побачити символ румунської нації згідно ідеології Легіону – потрійний хрест, у який вплетена свастика. Під строєм зліва можна також побачити групу легіонерів в сорочках військового зразку на марші та православну релігійну службу – цією композицією легіонери намагалися представити себе як орден ревнителів православ'я – однієї з основ румунськості (див. додаток 7). Під колажем були видрукувані слова з «Гімну легіонерської молоді»:

З піднятими до Сонця руками,
Стародавнього іконостасу,
Будуємо із скель, з вогню, із моря,
І скріплюємо кров'ю даків²²⁴.

---

²²² ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 91.

²²³ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 90.

²²⁴ ДАОО. – Ф. 889. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 13.

Через плакати відкривається образ, який легіонери бажали надати Легіонові Архангела Михаїла – єдиної прорумунської партії Румунії, що виступає за інтереси всієї румунської нації, під якою розуміли спільноту «крові та ґрунту», що склалася на теренах Румунії та походить від стародавнього народу даків. Легіонери під керівництвом Корнеліу Кодряну планували здійснення культурної революції, шляхом перебудови румунського суспільства. Це означало б повернення до православної церкви та витворення на основі легіонерської інтерпретації християнської моралі Нової Людини, відданої румунській нації.

Плакати зверталися головним чином до православних румуномовних мешканців Буджаку. Принагідно зауважимо, що плакати не називали своїм ворогом євреїв, не називаючи національність своїх ворогів.

Агітація не обмежувалося лише розповсюдженням газет та листівок. Поліцейські з Кишиневу повідомляли про новий наказ Кодряну для гардистів (поліція повідомляла про це в наказі по легіону Четатя-Албе №6210/935). Легіонери, що агітували на селі, мали б «після отримання симпатії одного з мешканців обміняти фотографію Корнеліу Кодряну у [тих, хто] має хороше фінансове становище на 10 леїв, а бідні отримали б в подарунок». Службовці поліції повідомляли, що їм не вдалося зафіксувати випадків продажу таких фотографій²²⁵.

Використання в пропаганді фотографій Капітана було нормальним явищем для гардистів протягом 1930-х років. Легіон іноді випускав агітаційні плакати, що містили лише зображення К. З. Кодряну та заклик голосувати за групу К. З. Кодряну (див. додаток 4)²²⁶ або цитату з Пісні Зелених Сорочок «Зроби країну, Капітане як Святе Сонце на небі» (Să faci, Săpitane o Țară Să Soarele Sfânt de pe Cer). На цих плакатах використовувалося одне зображення

---

²²⁵ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Спр. 148. – Арк. 68.

²²⁶ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Спр. 148. – Арк. 88.

Кодряну в румунському національному одязі (див. додатки 4 та 5)²²⁷. Такі агітаційні плакати вказували на вождистський характер політичної сили: хоча інші рухи також розміщували зображення своїх лідерів на виборчих плакатах, Легіон Архангела Михаїла робив обличчя свого лідера центральним елементом агітації. Більш того, у випадку, коли від імені партії «Все для Батьківщини» виступав її формальний лідер, генерал Георге Кантакузіно-Гранічеру, він обов'язково зазначав, що діє від імені свого політичного шефа, К. З. Кодряну, чиє ім'я завжди повністю проговорювалося та виділялося великими літерами чи жирним шрифтом (див. додаток 7).

Заклик зробити країну подібною до Сонця був поширеним і на інших плакатах Легіону Архангела Михаїла, які не використовували обличчя Капітана. Один з плакатів пропонував бачення Румунії як Сонця, яке називали «новим іконостасом», на що вказували стилізовані зображення променів (див. додаток 6)²²⁸.

Поряд з плакатами, Легіон Архангела Михаїла поширював також і памфлети. Зазвичай, видрукувані на папері такої ж якості як і плакати, памфлети не несли графічної інформації. Так, в розпорядженні жандармерії опинився памфлет «Предки мої» (Străbunii mei). Памфлет, написаний Віорікою Лезереску з Ясс на честь «битви за Тутову», визначав, ким були ці предки. Він складався з чотирьох строф, кожна з яких починалась зі слів «Предки мої були...». Перша строфа присвячувалась гайдукам, друга – селянам, третя – бунтарям та четверта – чабанам. В цілому, текст просякнутий ідеалізацією сільського життя. Третя строфа звертається до бунтарів (у нашому перекладі):

Мої предки, в часи смути,
Під Трійцею збиралися в загони,

---

²²⁷ ДАОО – Ф. 889. – Оп. 1. – Спр.1. – Арк. 9.

²²⁸ ДАОО. – Ф.889. – Оп. 1 – Спр. 1. - Арк. 9.

І потім у зорі починали бурю,
Щоб уникнути чужинської неволі,
Свята земля, із журкотом джерел,
Омита росою, випещена сонцем,
Земля, в якій впали батьки,
Доля – колиска перемоги²²⁹.

Ця строфа нав'язувалась до романтичного епосу XIX століття, закликала румунів до уподібнювання своїм предкам-гайдукам і у боротьбі за святу батьківщину розпочати бурю, що мала б вигнати чужинців²³⁰.

Дані про розповсюдження Буджаком легіонерської преси є нечисленними. В інших частинах Бессарабії, наприклад, в Бельцях чи Кишиніві, легіонери друкували газети, наклад яких міг складати до 10000 примірників – «Християнська Румунія» (România Creștină) в Кишиневі та «Румун завтра» (Român de mâine) у Бельцях. Ці газети не завжди поширювалися поза містами їх публікації з огляду на жорстку цензуру з боку поліції. Рональд Кларк зазначав, що поліцейські настільки звикли до вилучення газет, що періодично навіть вилучали у газетярів вже перевірені цензурою газети²³¹.

Друковані засоби інформації були допоміжними в роботі агітатора, дещо її спрощуючи. Легіонер відповідно до наказу Корнеліу Кодряню з 1935 року мав віддати 15 хвилин свого дня на службу Легіонові і він міг виконувати свій обов'язок по-різному. Найчастіше, його члени займалися усною агітацією, намагаючись знайти нових симпатиків та схилити їх до вступу до осередків чи голосування на користь організації на парламентських виборах²³².

---

²²⁹ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1 – Спр. 91. – Арк. 90.

²³⁰ Так само.

²³¹ Clark R. Holy legionary youth. –Р. 129-130.

²³² Там само. –Р. 129-130.

Після встановленої заборони на діяльність Легіону Архангела Михаїла в 1932 році, пов'язаної з заворушеннями у окрузі Тутова, легіонери намагалися змінити думку влади про небезпечність їхньої діяльності. У червні 1932 року, Аурел Ібраїляну, адвокат з міста Галац, звернувся до прокуратури округу Білгород-Дністровського від імені «Групи К. З. Кодряну». Він намагався проводити агітацію на користь Легіону і захищав права членів Легіону на ведення політичної діяльності. Для того, щоб уможливити пропаганду після недавньої заборони Ібраїляну звертається до прокурора з проханням припинити арешти осіб, що проводили агітацію на користь «Групи К. З. Кодряну»: Георге Костя, Діну Гіте, Чобану Йоргу та інші. Ібраїляну мотивував своє прохання обмеженим характером наказу: заборона на ведення агітації легіонерами, на його думку, мала поширюватися лише на округ Тутова. Після цього, Ібраїляну намагався пояснити корисність його партії для румунської влади, оскільки «Група К. З. Кодряну» бореться з соціалістами та «жидами», що зараз «мають повну свободу у здійсненні пропаганди»²³³.

Пізніше, після розгрому Легіону Архангела Михаїла та арешту вождя у 1938 році, окремі легіонери продовжували займатися агітацією на користь руху. Фактично, дезорганізовані зникненням своєї еліти та, головним чином Капітана, легіонери були змушені спиратися на чутки задля підтримки віри прихильниками руху в силу Легіону. Так, легіонери в Буджаку поширювали чутки, що Кодряну зараз переховується у Італії і Легіон продовжує існувати²³⁴. Один з цих поширювачів чуток – колишній студент Міхаїл Тостоган – влаштувався півчим до церкви та проводив серед хору агітацію, схиляючи членів розпущеного Легіону Архангела Михаїла до служби на користь легіонерського руху. Крім того, він намагався говорити про Легіон з учнями початкової школи та працівниками прімерії (сільської ради) в селі Чемашир.

---

²³³ ДАОО. – Ф. 842. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 82.

²³⁴ ДАОО. – Ф. 889 – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 5.

Врешті-решт, на нього доніс один з працівників примерії²³⁵. Михаїл Тостоган мав сплатити штраф за порушення громадського порядку.

Легіонери в Буджаку опиралися головним чином на індивідуальну пропаганду «від людини до людини» та на наочну агітацію. Фактично агітація з'являлася головним чином під час виборчої кампанії. Тиск з боку держави не дозволяв легіонерам проводити масові пропагандистські заходи на кшталт маршів, та маніфестацій..

4.2. Агітація Ліги Націонал-християнської Оборони та Націонал-християнської партії

Ліга Націонал-християнської Оборони (Націонал-християнська партія після 1935 року) як праворадикальна політична структура, покладалася на такий же перелік інструментів агітації, як і Легіон Архангела Михаїла. Поширеною була практика використовувати плакати, листівки, газети та фотографії під час агітаційної роботи серед населення Буджаку.

Друкована продукція могла містити інформацію про майбутні події пропагандистського характеру – маніфестації, зустрічі з виборцями чи марші. В 1935 році, місцеве відділення Націонал-християнської партії влаштувало зібрання з нагоди прибуття до міста Кілія на пароплаві лікаря Іона Сіміонеску (Ion Simionescu), лідера партії по Ізмаїльському округу. Про захід заздалегідь повідомлялося в листівках. Текст листівки був написаний двома мовами – румунською та російською з використанням дореволюційного шрифту. У ньому лунав заклик прийти до порту, де мав причалити пароплав, та привітати Сіміонеску. При цьому тексти, що закликали румунську та російську громаду привітати з прибуттям «відомого місцевого доктора та хорошу людину» трохі

---

²³⁵ ДАОО. – Ф. 889 – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк.19.

відрізняються між собою: в румунському тексті він бореться за «нашу справу», тоді як в російському - «за великое дело христианства» (див. додаток б)²³⁶.

Поряд з листівками, члени праворадикальних рухів також намагалися поширити свою пресу. Націонал-християнська партія, наприклад, розповсюджувала в регіоні власну пропагандистську газету «*Apărarea Națională*» (Національна Оборона), що містила матеріали антисемітського спрямування. «Національна Оборона» була двотижневим виданням, що почало виходити у 1922 році, і залишалось з 1925 року і до розпуску Націонал-християнської партії у 1938 році головним друкованим виданням кузистів²³⁷.

Поряд з партійною пресою кузисти використовували задля агітації пресу без чіткої політичної приналежності. Так, відомо про їхні публікації у виданнях «Життя Бессарабії» (*Viața Basarabiei*), «Воскресеньє»²³⁸ чи «Зоря»²³⁹. Зокрема, у «Житті Бессарабії», що залишалася радше провідним журналом місцевої інтелігенції, за листопад 1936 року було вміщено статтю, в якій викривалися спекуляції землею поблизу Кілії²⁴⁰. В газеті «Зоря», яку поширював Християнський культурний центр у Кишиневі, який мав метою пропагування румунської культури для бессарабських селян, містилися заклики приходити до Центру задля протистояння «ворожим силам, бо тільки в числах наша сила»²⁴¹.

Там, де християнські культурні центри не могли бути створені місцевими осередками Націонал-християнської партії, кузисти робили спроби встановити контроль над місцевими «Культурними вогнищами» (*Sămin*

---

²³⁶ ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 77.

²³⁷ Пушкаръов В. П. Идеология та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. – С. 67.

²³⁸ ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 9.

²³⁹ ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 62.

²⁴⁰ ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 219.

²⁴¹ ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 62.

Cultural, структура подібна до Будинку культури), через бібліотеки яких праворадикали розраховували поширювати періодику. Так, відомо, що в комуні Табаки (нині в Болградському районі) церковні півчі Іоан Бужілов (Ioan Bujilov) та В'ячеслав Престнікі (Veaceslov Prestnichi) взяли контроль над Культурним Вогнищем Астра, в якому Престнікі був віце-президентом. Вони залізницю постачали з Галацу до станції Болград кузистську пресу. На станції її забирали і перевозили до села²⁴². Поліція провела розслідування і закрила громаду Астра в селі Табаки²⁴³.

Преса була важливим інструментом проведення агітації в Буджаку, однак вона не могла замінити польову роботу членів Націонал-християнської партії з залучення до руху нових симпатиків. Така пропаганда могла відбуватися як між двома індивідами, так і за допомогою зібрань.

Агітатори намагалися залучити до своєї організації співпрацівників чи однокласників. Часто такий вибір диктувався впевненістю в тому, що у випадку невдачі індоктринації, колеги не видадуть факт політичної діяльності поліції. Так, приналежність до ультранаціоналістичної організації могла бути компрометуючою рисою в очах румунських жандармів та поліцейських. Про негативне і упереджене ставлення жандармів до членів Ліги свідчить випадок з топографом Данчуком. Дмитра Данчука звинуватили у тому, що він привітався з капітаном одного з суден, піднявши праву руку, стиснуту у кулак – відоме вітання комуністів. Поліція дізналася, що це повідомлення надіслали озлоблені члени ЛНХО. Вони спробували звинуватити Данчука в прихильності до комуністів, однак слова румунських праворадикалів сприймалися жандармами менш цінними, ніж слово «серйозного та відповідального працівника» української національності, і в порушенні справи було відмовлено²⁴⁴.

---

²⁴² ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 104.

²⁴³ ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 106.

²⁴⁴ ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 138.

У випадку обох організацій до агітації залучали також легіонерів і кузистів, що походили з інших регіонів Бессарабії або Румунії, розраховуючи на привернення уваги до ультранаціоналістичних рухів за допомогою їхньої відомості, впізнаваності чи високого соціального становища. Так, Націонал-християнська партія призначила лідером своєї організації в Ізмаїлі священника з Бельців, Авраама Русу, який час від часу виконував пропагандистську роботу в регіоні, наприклад, сприяв поширенню преси та провадив зібрання наприкінці жовтня 1934 року²⁴⁵.

Теоретично, мав також існувати зворотній зв'язок – члени Націонал-християнської партії мали б відвідувати інші частини Румунії задля допомоги в проведенні пропагандистських кампаній. Однією з таких форм діяльності була успадкована від союзів християнських студентів практика збору конференцій. Антисемітські конференції збиралися за професійним (наприклад, союз студентів) або регіональним принципом. В Бессарабії у 1935 році збирали конференції антисемітів у Кишиневі та Бельцях²⁴⁶. За проханням єврейської громади, поліція мала звітувати про громадян, котрі залізницею направлялися до Бельців на конгрес. Поліцейські доповіли, що не зафіксувала жодного мешканця Буджаку, що б відвідував ці конгреси²⁴⁷.

Члени Націонал-християнської партії практикували збори симпатиків сільських осередків з метою схилити до вступу до місцевої організації. Так, в січні 1937 року стало відомо про зустріч 12-13 селян комуни Чішмеле (нині – в Румунії) з Феодосієм Данчуком, головою відділення Націонал-християнської партії у Кілії, на якій проводилась «підривна агітація в окремій кімнаті». Ймовірно, під підривною діяльністю мала на увазі агітація, спрямована проти євреїв²⁴⁸.

---

²⁴⁵ ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 243.

²⁴⁶ ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 79.

²⁴⁷ ДАОО. –Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 109.

²⁴⁸ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 242.

Агітація обох організацій часто містила заклики соціального характеру. Національне питання залишалось для ультранаціоналістів важливим, однак до отримання влади вони намагалися в Буджаку не оголошувати публічно свої ксенофобські погляди, часто намагаючись розширити свою вузьку політичну базу за допомогою звернення до категорії одновірців-християн, що була ширшою за категорію «румуни». Врешті, таке позиціонування дозволяло Націонал-християнській партії привертати до себе увагу не лише етнічних румунів зі Старого Королівства, але й представників національних меншин, що часто навіть займали важливе становище у ієрархії провідної антисемітської партії Румунії.

Для Націонал-християнської партії кінцевою метою була ліквідація «єврейської загрози». Оскільки партія спиралася на антисемітів як свою базу, акції насильства, спрямовані проти євреїв можна розглядати одним з різновидів агітації. Антисемітизм найчастіше проявлявся у акціях проти єврейських торговців²⁴⁹. Такі акції були рідкістю в Буджаку з огляду на нечисленність обох провідних ультранаціоналістичних організацій. Однак, після формування Октавіаном Гоґою в 1938 році кабінету, у регіоні почали поширюватися листівки, в яких декларувалася мета нового уряду - «Стерти ганебну домінацію жидівства на рідній землі»²⁵⁰.

Єдина відома нам подія антисемітського характеру за участі членів Націонал-християнської партії була задокументована румунською жандармерією у 1938 році. Тоді, група членів Націонал-християнської партії проникла до будинку єврея Янки Ярошевського в Ізмаїлі, де випили горілки на 313 леїв і пішли не заплативши, а на вимоги відповіли: «Перемога! Гоґа та Куза заплатять». Крім того, частина цих молодих чоловіків обходили єврейські магазини та відбирали гроші у власників під приводом привітання з

---

²⁴⁹ Clark R. Holy legionary youth. –P. 222-223.

²⁵⁰ ДАОО. – Ф. 844. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 310.

Новим Роком. Поліція зафіксувала п'ятнадцять імен ультранаціоналістів, проти яких було порушено кримінальну справу²⁵¹.

Порівнюючи агітаційні заходи двох політичних сил, можна помітити схожі риси. Так, обидва рухи використовували комбінацію друкованих засобів масової інформації та безпосередньої роботи з виборцями, однак інтенсивність уваги до рухів з боку поліції залишалася різною.

Легіон Архангела Михаїла тривалий час опинявся в центрі уваги румунських органів державної безпеки, що призводило до обмеження активності руху в проведенні політичної агітації. Натомість, Націонал-християнська партія в умовах більш-менш прихильного ставлення з боку поліції могла організовувати публічні заходи.

Найкраще про успішність пропаганди може говорити результат двох рухів на виборах 1937 року. В округах Білгород-Дністровський та Ізмаїл, перемогу одержали Націонал-ліберали, однак існувала різниця в пропорціях голосів між політичними партіями.

В окрузі Білгород-Дністровський, націонал-ліберали отримали 20014 голосів. На другому місці тут була Націонал-селянська партія з 14622 голосами. Третьою політичною силою була Націонал-християнська партія з 9230 голосами, а четверте місце займала партія «Все для Батьківщини», що отримала 2541 голосів. На інші партії припало 10185 голосів, загалом голосували 57474 особи, що складало 67,3% від загальної кількості виборців. В Ізмаїлі, з 60017 виборців на дільниці прийшли 35705 осіб. Націонал-ліберальна партія отримала 16510 голосів, наступною йшла Націонал-селянська партія, яка зібрала в окрузі 13770 голосів. Тут обидві праворадикальні партії отримали незначну кількість голосів – 1660 у «Все для Батьківщини» та 923 голоси у Націонал-християнської партії²⁵².

---

²⁵¹ ДАОО, Ф. 844, оп. 1, с.19, Арк.311.

²⁵² С. Enescu, "Semnificația alegerilor din Decembrie 1937 în evoluția politică a neamului românesc," *Sociologie românească*, 2/11–12 (1937): 521.

В Білгород-Дністровському окрузі, членам Націонал-християнської партії вдалося отримати значну підтримку та зайняти третє місце. На нашу думку, причиною цього була інтенсивніша пропаганда в регіоні та активне залучення до проведення пропаганди лідерів Націонал-християнської партії з інших регіонів Румунії, котрі могли подорожувати до Білгород-Дністровського залізницею. Важливою також була здатність НХП звертатися до виборців іншою мовою в регіонах, де румуни не склали більшості. Звернення до місцевих жителів російською та румунською мовою дозволяло охопити агітаційною діяльністю всіх місцевих жителів, а не обмежуватися лише тими, що пройшли румунську початкову школу.

Натомість, в Ізмаїльському окрузі ситуація залишалася гіршою для кузистів з огляду на більший інтерес до праворадикальних рухів з боку поліції. Натомість, Легіон Архангела Михаїла міг здобути підтримку на дещо вищому рівні з огляду на близькість регіонів з більшою присутністю Легіону Архангела Михаїла – округів Корвулуй та Тулча, з яких іноді осередки Легіону Архангела Михаїла отримували поповнення на посади шефів гнізда.

Легіон Архангела Михаїла та Націонал-християнська партія спиралися на однакові засоби пропаганди, однак успішність їхньої агітації залежала не лише від інструментарію, але також і від прихильності румунської поліції до того чи іншого праворадикального руху. Пропаганда Легіону Архангела Михаїла наштовхувалася на активну протидію з боку румунських силовиків. Натомість, Націонал-християнська партія мала більшу свободу в здійсненні своєї агітації.

Висновки

Румунські праворадикальні організації в Буджаку не були в центрі уваги дослідників з огляду на незначний вплив як на історію регіону, так і на розвиток ультранаціоналістичних рухів у країні загалом. Вивчаючи загальнорумунський контекст, дослідники переважно зосереджувалися на діяльності Легіону Архангела Михаїла, аналізуючи його ідеологію та успішне рекрутуванні нових членів. При цьому Ліга Націонал-християнської Оборони отримала набагато меншу увагу з боку істориків, що ми пов'язуємо зі специфікою її характеру: перехідна організація між звичайною антисемітською лігою та фашистським рухом є потенційно менш привабливим предметом дослідження, аніж суто фашистський рух поза Італією та Німеччиною.

На основі проведеного нами дослідження ми можемо стверджувати, що всупереч пануючій в історіографії думці, обидві праворадикальні організації намагалися поширити свій вплив на Буджак. Вони розглядали ситуацію в регіоні на кордоні з більшовиками загрозовою для Румунії, а місцеве населення – готовим до сприйняття ультранаціоналістичної пропаганди.

Групи ультранаціоналістів в Буджаку склалися з представників різних соціальних класів, з превалюванням представників вільних професій та студентів. На основі використаних нами джерел, ми можемо констатувати, що у цьому регіоні у 1930-х рр. Легіон Архангела Михаїла мав у своєму складі кілька десятків осіб. Члени його “гнізд” були, головним чином, етнічними румунами з інших частин країни та належали до представників вільних професій, лікарів і вчителів. Джерела мовчать про кількість прихильників ЛНХО, однак фіксують членство в Націонал-християнській партії. Загалом їй вдалося сформувати 5 партійних організацій в містах регіону - Ізмаїлі, Рені, Болграді, Кілії, Вилковому. Крім того, Націонал-християнська партія змогла закріпитися в селах Карамехмет (Шевченкове) та Енікьой. Вона спромоглася залучити до своїх організацій селян та городян, румунського (молдавського),

болгарського, російського, гагаузького та українського походження і таким чином забезпечити собі підтримку пересічного виборця.

Проаналізовані нами джерела дозволяють говорити про 136 членів Націонал-християнської партії лише в Ізмаїльському окрузі. В Білгород-Дністровському окрузі чисельність членів партії встановити складніше, але можна говорити про щонайменше кілька десятків членів. Поліція не могла взяти на олівець усіх членів праворадикальних партій. Так, у випадку НХП поліцейські зафіксували лише Керуючу Раду, тому можна говорити про більшу кількість членів та прихильників як НХП, так і Легіону в регіону.

В цілому ультра націоналістичні політичні сили спиралися на подібний перелік інструментів агітації. Обидва рухи поширювали листівки, плакати та пресу, що мали допомогти агітаторам мобілізувати підтримку за допомогою маніфестацій, зустрічей з виборцями та політиками. Легіон Архангела Михаїла в своїх плакатах розміщував світлину вождя – Капітана Корнеліу Кодряну, натомість кузисти переважно концентрувалися на демонізації євреїв. Якщо гасла Націонал-християнської партії закликали до встановлення принципу «*numerus clausus*», то гасла Легіону Архангела Михаїла відрізнялися в залежності від виборчої кампанії – від конкретних закликів покарати корупціонерів до простіших закликів голосувати за партію.

Поширення представництва Легіону у Буджаку було обмежене з огляду на загальнорумунський політичний контекст: у 1933-1934 та у 1938 роках діяльність організації була забороненою. Натомість націонал-християнська партія мала більшу свободу дій у прикордонній смузі, що дозволяло кузистам проводити маніфестації та інші публічні заходи і, як результат, проникати у різні верстви суспільства. Застосування ж практик насилля, до яких вдавалися кузисти та представники Легіону в столиці та в інших оркугах Румунії, практично не використовувалася в Буджаку з огляду на велику чисельність тут місцевої поліції, малочисельність самих праворадикалів та прихильніше ставлення до євреїв місцевого населення ніж загалом в Румунії.

Список використаних джерел і літератури

Джерела:

Неопубліковані джерела:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 839. Ізмаїльський повітовий трибунал, м. Ізмаїл. – Оп. 1. – Спр. 1.
2. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 842. Жандармський легіон, м. Четатя-Албе. – Оп. 1. – Спр. 91.
3. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 842. Жандармський легіон, м. Четатя-Албе. – Оп. 1. – Спр. 148.
4. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 844. Ізмаїльське повітове поліцейське управління. – Оп. 1. – Спр. 18.
5. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 844. Ізмаїльське повітове поліцейське управління. – Оп. 1. – Спр. 19.
6. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 889. Військовий трибунал 3-го румунського армійського корпусу, м. Галац. – Оп. 1. – Спр. 1.
7. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 889. Військовий трибунал 3-го румунського армійського корпусу, м. Галац. – Оп. 1. – Спр. 2.
8. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 889. Військовий трибунал 3-го румунського армійського корпусу, м. Галац. – Оп. 1. – Спр. 3.
9. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 889. Військовий трибунал 3-го румунського армійського корпусу, м. Галац. – Оп. 1. – Спр. 4.

Опубліковані джерела:

1. Кодряну Корнелиу. Моим легионерам. – Тамбов: Ex Nord Lux, 2009. – 348 с.
2. Codreanu Corneliu. Cărtica șefului de cuib. Ed a-VI-a cu modificări. București, 1940. – 144 p.

Література

Монографії

1. Віпперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922-1982). – Київ: Дух і Літера. – 278 с.
2. Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран. – Москва: Прогресс-Традиция, 2007. – 528 с.
3. Райнов Б.А. История Килии. У 2 т.– Измаил: СМИЛ, Т. 2: 1914-1945, 2011. – 416 с.
4. Voia L. Capcanele istoriei: Elita intelectuală românească între 1930 și 1950. – București: Humanitas, 2012. – 362 p.
5. Voia L. Jak zrumunizowała się Rumunia. – Kraków: Universitas. 2018. – 117 s.
6. Voia L. Rumuni: świadomość, mity, historia. – Kraków: Universitas, 2003. – 316 s.
7. Cioroianu A. Nie możemy uciec przed naszą historią. - Wrocław: Amaltea, 2019. – 305 s.
8. Cioroianu A. Piękna opowieść o historii Rumunów. – Wrocław: Amaltea, 2018. – 300 s.

9. Clark R. Holy legionary youth: Fashist activism in interwar Romania. - Itaca: Cornell University Press, 2015. – 271 p.
10. Clark Ronald. European fascists and local activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938). – Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2012. – 496 p.
11. Gentile E. Początki ideologii faszystowskiej (1918-1925). – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. – 436 s.
12. Gentile E. The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism, and Fascism. – Westport: Praeger Publishers, 2003. – 201 p.
13. Georgescu V. The Romanians: A history. - Columbus: Ohio State University Press, 1991. – 359 p.
14. Griffin Roger. Fascism: An Introduction to Comparative Fascist Studies. – Cambridge: Polity, 2018. – 180 p.
15. King Ch. The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture. – Stanford: Hoover Institution press, 1999. – 303 p.
16. Livezeanu I. Cultural politics in Greater Romania: regionalism, national building and ethnic struggle. – Itaka: Cornell University, 1995. – 303 p.
17. Niculescu T. Mistica rugăciunii și a revolverului: viața lui Corneliu Zelea Codreanu. – București: Humanitas, 2017. – 240 p.
18. Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească. – București: Cartea Românească, 2015. – 374 p.
19. Payne S. A History of Fascism, 1914-1945. – London: Routledge, 2003. – 613 p.
20. Politics and Peasants in Interwar Romania: Perceptions, Mentalities, Propaganda. Ed. Sorin Radu, Oliver Jens Schmitt. – Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2017. – 560 p.

21. Schlegel S. Making Ethnicity in Southern Bessarabia: Tracing the histories of an ambiguous concept in a contest land. - Leiden, Boston: Brill, 2016. – 276 p.
22. Schmitt Oю Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și Căderea «Căpitanului». – București: Humanitas, 2017. – 455 p.
23. Scurtu I. Carol II. – București: Editura Enciclopedică, 2004. – 344 p.
24. Scurtu I. Mihai I. – București: Editura Enciclopedică, 2004. – 344 p.
25. Volovici L. Nationalist ideology and Antisemitism. The Case of Romanian intellectuals in the 1930s (Studies in antisemitism), – Jerusalem: Pergamon Press, 1991. – 213 p.

Наукові статті

1. Пушкаръов В. Утворення і розвиток праворадикального руху в Румунії та його ідеологія у публіцистичній діяльності В. Маріна // Історична панорама. Спеціальність: Історія. – 2012. – Вип. 15. – С. 19-34.
2. Йордакі К. Фашизм у Центрально–Східній Європі: романтична палігенеза та політична релігія Легіону архангела Михаїла у міжвоєнній Румунії // Україна Модерна. – 2013. – вип. 21. – С. 35–74.
3. Піддубний І. Урядова діяльність в умовах спроби трансформації політичного режиму у Румунії у 1938-1940-х рр. // Історична панорама. – 2016. – Вип. 2-3. – С. 53-79.
4. Піддубний, І. Націоналістичний студентський рух та формування праворадикальних політичних організацій в Румунії (1919–1925 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – 2016. – Вип. 1, ч. 2. – С. 94–101.

5. Поддубный И. Образование, програмные положения, деятельность Национал-Христианской Партии в Румынии (1935-1938) // Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A Nauki Humanistyczne, Społeczne I Techniczne. –2015. – Nr 6 (2). – s. 193-205.
6. Bruja. R.-F. Suceava's students Congress from 1935 // Coldrul Cosminului. – December 2008. – Nr. 14. – p. 263-269.
7. Buican M. Concepția Mișcării Legionare despre organizarea societății românești prezentată în propriile publicații // Revista română de jurnalism și comunicarea – 2008. – №. 4. – p. 63-68.
8. Cârstocea, R. Building a Fascist Romania: Voluntary Work Camps as Mobilisation Strategies of the Legionary Movement in Interwar Romania // Fascism. – 2017. – Vol. 6(2). – p. 163-195.
9. Doroudian M. The Romanian Intellectual, Christian Orthodoxy, and Identity in connection to Iron Guardism // Romanian Journal of History and International Studies. – Vol IV. – No. 1, 2017. – pp. 7-34.
10. Griffin R. I am no longer human. I am a Titan. A god! // Feldman M. (eds) A Fascist Century. – London: Palgrave Macmillan, 2008. – p. 3-23.
11. Groza C. The fascist phenomenon. National-Legionary State between Laws, journals, memoirs and the jewish repression between 20-23 january 1941 // Journal of Education Culture and Society – 2014. – № 1. – p. 61-78.
12. Haynes R. Work Camps, Commerce, and the Education of the 'New Man' in the Romanian Legionary Movement // The Historical Journal. – Vol. 51. – No. 4. – 2008. – p. 943-967.
13. Iordachi C., Sciarrino B. War Veterans, Demobilization and Political Activism: Greater Romania in Comparison // Fascism – 2017 – Vol. 6(1). – p. 75-117.

14. Müller F. Mișcarea Legionară – noi perspective în cercetare // «Revista istorică». – 2011.– Vol. 22. nr. 1-2.– p. 23-31.
15. Pana, Georgetta "Religious Anti-Semitism in Romanian Fascist Propaganda" // Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: – 2006. – Vol. 26. – № 2. – p. 1-8.
16. Przeperski, M. Nacjonalizm, ideologia, charyzma. Żelazna Gwardia i Ruch Narodowo-Radykalny: perspektywa porównawcza // Mówią wieki. – 2010. – Vol. 7. – s. 49–59.
17. Rusu, M. Domesticating Viragos. The Politics of Womanhood in the Romanian Legionary Movement// Fascism. – 2016 – Vol. 5(2). – p. 149-176.
18. Sandache Cristian. The Foreign Policy of Romania and the Party “All for the Country” (1936-1939)// Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales, - 2015 – Vol 8. – No 2. – p. 5-20.
19. Sandu Tr. The Rumanian case: The Iron Guard as Part of the fascist Network// Die faschistische Herausforderung. Netzwerke, Zukunftsverheißungen und Kulturen der Gewalt in Europa 1922 bis 1945, - 2014. – Munich, Germany – p.1-29.
20. Sandulescu V. – Fascism and its Quest for the 'New Man': The Case of the Romanian Legionary Movement// Studia Hebraica. – 2004. – No. 4. p. 349 - 361.
21. Schmitt O. Approaching the Social History of Romanian Fascism: The Legionaries of Vâlcea County in the Interwar Period// Fascism. – 2014.- Vol. 3(2). – p.117-151.

Дисертації

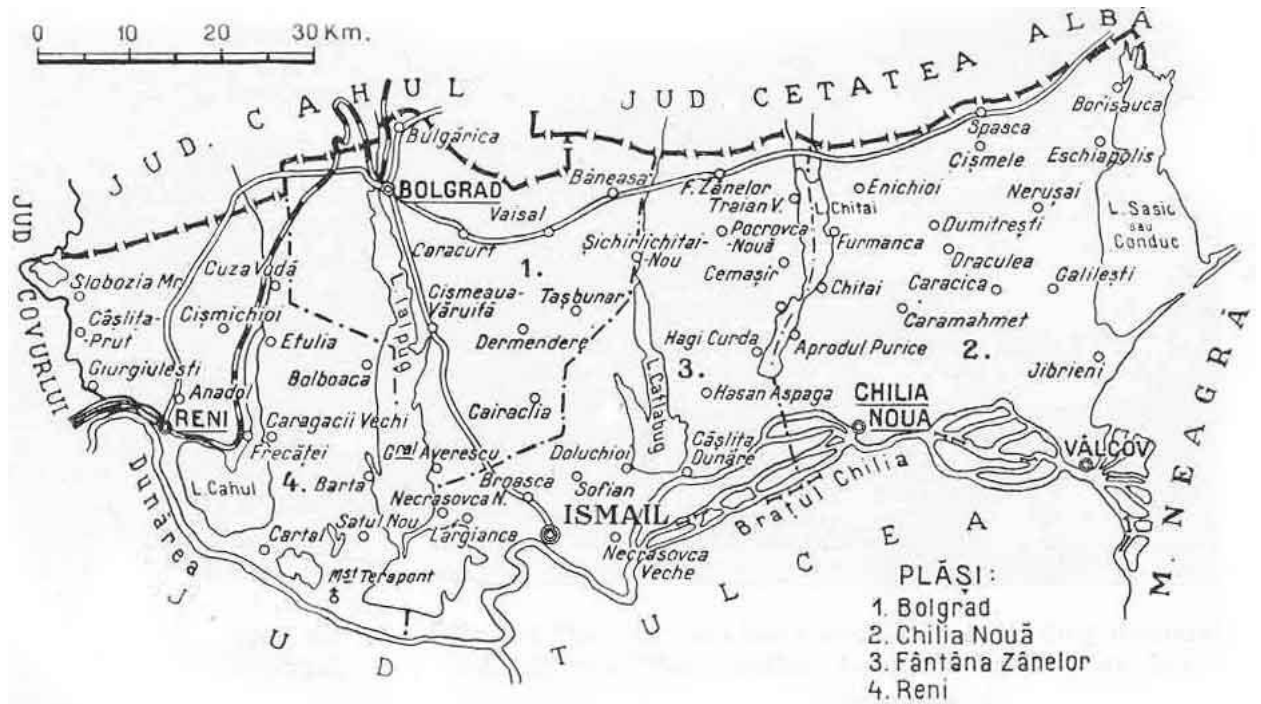
1. Пушкарьов В. П. Идеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2016. – 244 с.

Електронні ресурси:

1. România interbelică / Електронний ресурс:
<http://romaniainterbelica.memoria.ro>
2. Biografie unui legionar de frunte: Nicolae Totu. // Mișcarea.net. – б. д. /
Електронний ресурс:<http://www.miscarea.net/1-totu-bio.htm>

Додатки

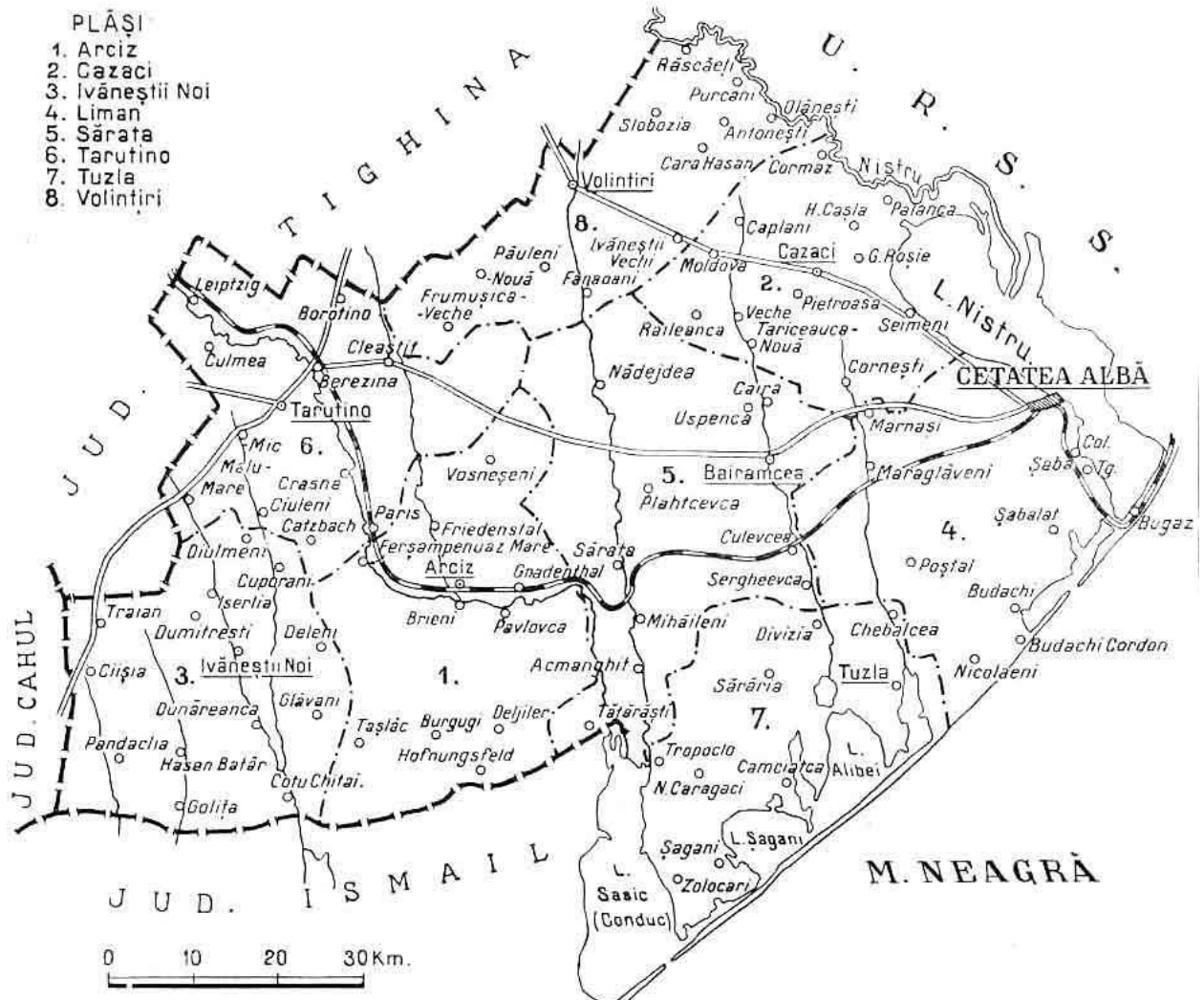
Додаток 1. Карта округу Ізмаїл у складі Великої Румунії

Джерело: România Interbelică. Електронний ресурс:

<http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/ismail>, відвідано 11.06.2020.

Додаток 2. Карта округу Чататя-Албе (Білгород-Дністровський) у складі Великої Румунії

Джерело: România Interbelică. Електронний ресурс:

http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/cetatea_alba/, відвідано 11.06.2020.

Додаток 3. Плакат до виборів 1932 року.

Romani

Ca un trimis al vremurilor noastre, cari cer un om cu energie de fier, cu voință neclintită și cu dezinteresul dragostei de neam, **CORNELIU ZELEA-CODREANU** cu organizația lui, a pornit să despoliticianizeze țara, reînviind virtuțile străbune și făcându-i pe Român să se simtă din nou stăpân în țara lui.

Cu semnul acesta, a învins până acum la gardul de fier Neamț și la Tutova împotriva tuturor partidelor și tuturor greutăților ce i s'au pus în cale.

Iată rezultatele:

Jud. Neamț — 30 August 1931		Jud. Tutova — 17 Aprilie 1932	
Gruparea C. Z. Codreanu	11.183	Gruparea C. Z. Codreanu	5.626
Liberalii Duciști	7.214	Liberalii Duciști	5.075
Liberalii Georgiști	3.448	Liberalii Georgiști	2.210
Național-Tărăniști	6.120	Național-Tărăniști	3.040
Liga Viad Tepeș	65	Lupiștii	1.351
		Liga Cametei	2.983
		Liga Apărării N. C. (Cuzicki)	552

Românii îi înțeleg și-i urmează!

Îi urmează, pentru că s'au săturat de **NEDREPTAȚI**, de **FRAUDE**, de **HOȚII** și de situația grea în care ne-au adus politicianii. Vreau **ORDINE**, **MUNCA** și mai presus de toate **CINSTE!** Cinste pentru banii Statului și tragerea la răspundere a jefuitorilor. **CORNELIU ZELEA-CODREANU** a fost singurul care a cerut în Parlament:

- 1) Pedepsa cu moartea, pentru toți manipulatorii frauduloși ai banului public.
- 2) Revizuirea și confiscarea averilor celor cari și-au furat țara săracă.
- 3) Tragerea la răspundere penală a tuturor oamenilor politici, cari se vor dovedi că au lucrat contra țării, sărjînind afaceri necorecte.

ROMÂNII din județele Cahul, Covurlui, Ismail, Tulcea și Brăila

In jurul acestor idei mântuitoare să ne unim cu toții. Nu șovăiți! Cu noi sunt toate sufletele celor morți și puterea vie a neamului, și cu noi este dreptatea. Înainte înscrieți-vă cu drag, cu hotărâre în „Gruparea politică **CORNELIU Z. CODREANU** cu semnul

Votați
Gardul de fer

Cereți informații dela Avocat A. H. Ibrăileanu, Galați, M. I. Lelter Cahul, Spiru Paceti Galați, Potolea Berzești (Covas'ui)

Ori cine poate comanda 100 bucăți cu 20 lei pentru a le da din mână în mână. Nu le dăm gratuit pentru că nu scontăm Bugetul Statului.—Adresa pentru comandă ION BANEĂ Căminul Cultural Creștin Iași

Tipografia Căminul Cultural Creștin Baler. Elizabeta 7. Iași

Джерело: ДАОО. – Ф. 842 – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 91.

Додаток 4. Плакат до виборів 1932 року.

Джерело: ДАОО. – Ф. 842 – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк.88.

Додаток 5. Плакат до виборів 1937 року з зображенням Корнеліу Кодряну.

Джерело: ДАОО. – Ф. 889 – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.

Додаток 6. Плакат зі стилізованим зображенням сонця

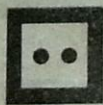

Джерело: ДАОО. – Ф. 889 – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк.

Додаток 7. Плакат партії «Все для Батьківщини» до виборів 1935 року.

**PARTIDUL
„TOTUL PENTRU ȚARĂ”**

Semnul partidului
„Totul pentru Țară”

Prin acest semn
vom învinge!

General Cantacuzino-Grănicerul

Semnul partidului
„Totul pentru Țară”

Prin acest semn
vom învinge!

CHEMARE

Șeful meu politic CORNELIU ZELEA-CODREANU, mi-a spus:
„Domnule General, la 10 Decembrie 1934 s'a împlinit termenul legal, după care aveți dreptul a cere un semn electoral și a înființa un partid politic. Vă rog deci să înființați un nou partid, pentruca toți cei ce cred într'o Românie Nouă să poată activa politicește sub o formă legală.
Eu rămân pe vechea poziție pe care nu o pot părăsi
Înțeleg să lupt până la capăt pentru dobândirea dreptății și legalității
În același timp vă rog să-mi peșmiteți a mă ocupa în noul partid cu problemele de educație”

In consecință inițiez pe data de 10 Decembrie 1934 partidul politic „Totul pentru Țară” și-l inițiez cu singură condiție, să recunoaștem cu toții pe **Corneliu Zelea-Codreanu** ca șeful nostru spiritual.

Adepții acestui partid își propun și jură împreună cu mine să îndeplinească cu tenacitatea ceasurilor de tranșee, în contra tuturor adversarilor și adversităților următoarele:

In ordinea spirituală: Înălțarea morală a poporului Român, Cinste, Demnitate, Ordine, Dor de muncă și credință în Dumnezeu.

In ordinea Națională: Apărarea legală a României în contra primejdțiilor mereu crescînde cari o pîndesc, fie din afară, fie din 'năuntru.

In ordinea Socială: Dreptate și piine pentru toți acei care muncesc.

In ordine Statălă: O organizare monarhică de Stat și în Stat, adecvată noilor împrejurări de viață românească.

In ordinea Internațională: Pace și bună învoire cu toți cei ce vor respecta hotărârile României și toate drepturile noastre de Stat liber.

Pe baza acestor principii, chem sub steagul nou înălțat, pe toți Români și Romîndle ce doresc din adîncul inimii o altă soartă acestei țări.

Totul pentru Țară, pentru Rege, pentru Cruce.

Șeful partidului „Totul pentru Țară”
GENERAL CANTACUZINO-GRANICERUL
București — Str. Imprimeriei Nr. 3

N. B. — Comisiunea Centrală Electorală din Min. de Justiție, cu Certificatul Nr. 9 din 20 Martie 1935, a aprobat constituirea legală a acestui partid.

Tip. „Cotidianul” — București, 97

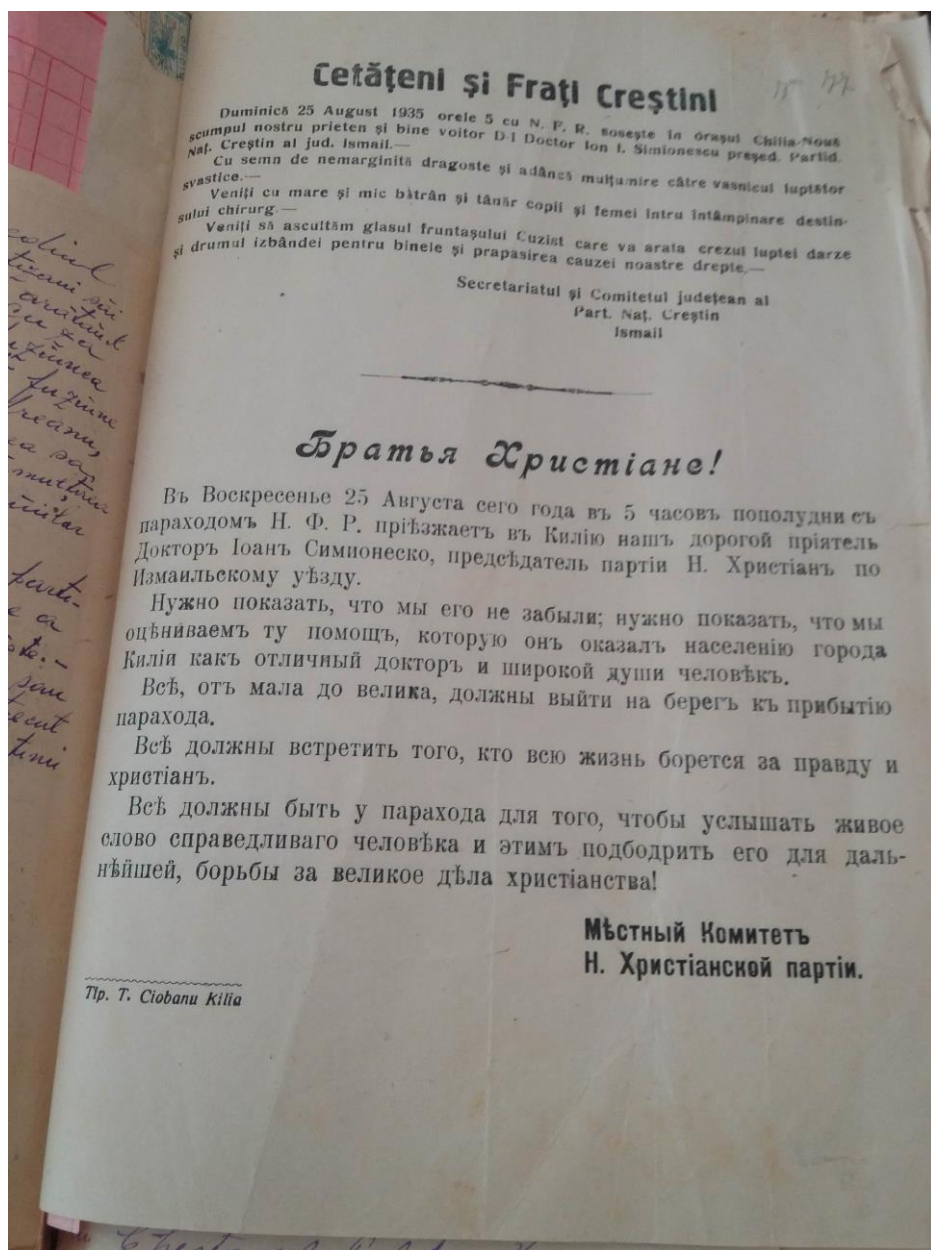
Джерело: Afiș Partidul «Totul pentru Țară». Mișcarea.net. Електронний ресурс: <http://www.miscarea.net/w/?p=6525>, відвідано 11.06.2020.

Додаток 8. Плакат-коллаж партії «Все для Батьківщини» до виборів 1937 року.

Джерело: ДАОО. – Ф. 889 – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 13.

Додаток 9. Повідомлення з нагоди прибуття до Кілії доктора Іона Сіміонеску

Джерело: ДАОО, Ф. 844. — Оп. 1. — Спр. 19 — Арк. 77.